

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚ ДЕПОЗИТТЕРІ НАРЫҒЫ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ШЕШІМДЕРІ

Департамент – Зерттеулер және талдама орталығы

№2022-1 экономикалық зерттеу
Жұмыс мақалалары

Хәкімжанов Сәбит
Миллер Әлия
Жусанғалиева Камилла
Тазетдинова Динара

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен талдамалық жазбалары ҚРҰБ зерттеулер нәтижесін, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің басқа ғылыми-зерттеу жұмыстарын таратуға арналған. Экономикалық зерттеулер пікірталастарды ынталандыру үшін қолданылады.

ҚРҰБ қызметкерлерінің жұмыс мақаласы жарияланған күнгі жағдай бойынша аяқталмаған зерттеулерді көрсетеді және талқылауға, түсініктемелер мен ескертулер алуға арналған. Оларды орналастырар алдында олар ҚРҰБ-да тексеруден немесе рецензиялаудан өтпейді. Мақалада берілген пікірлер мен уәждер автордың пікірін білдіреді және ҚРҰБ, оның басшылығының немесе Ақша-кредит саясаты жөніндегі комитет мүшелерінің көзқарастарын білдіретін ретінде қабылданбауы тиіс

Қазақстандық халық депозиттері нарығы: проблемалары мен шешімдері

2022 жылғы ақпан

NBRK – WP – 2022 – 1

Қазақстандық халық депозиттері нарығы: проблемалары мен шешімдері

Хәкімжанов Сәбит¹

Миллер Әлия²

Жусанғалиева Камилла³

Тазетдинова Динара⁴

Аннотация

Бұл мақалада біз қазақстандық жеке тұлғалар депозиттер нарығының даму және реттеу тарихын эмпирикалық экономика дәстүрінде сипаттаймыз. Біз депозиттер нарығының тарихын банктер мен салымшылардың жай-күйі мен іс-әрекеті ретінде және реттеуші ортаның, құқықтық дәстүрлердің, реттеуші талаптардың, қаржылық тұрақтылық тетіктерінің, депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеудің, дәрменсіздікті қадағалау мен реттеудің өзара іс-қимылы ретінде ұсынамыз. Талдауда теориялық және эмпирикалық әдебиеттер арқылы ақпарат берілген. Бағалау өлшемшарттары мен талдау мақсаты сипатталған проблематикаға байланысты өзгереді және нарықтың халықтың жинақтарын ең тиімді қолдануды таба алатын банктерге бағыттау қабілетін, банктердің тұрақты қорландыруды тарта алу, өнім кеңістігін қалыптастыра алу және мерзімділігі мен мерзімін қоса, оның атрибуттарын дұрыс бағалау мүмкіндігін қамтиды. Біз проблемалардың шешімдерін қарастырамыз және оларды нарықтың ұзақ мерзімді дамуына әсер ету тұрғысынан; проблеманың сыртқы көріністерін емес, оның себебін жою мүмкіндігін бағалаймыз.

Негізгі сөздер: депозиттер нарығы, салымдарға кепілдік беру жүйесі, шекті мөлшерлемелер тетігі, депозиттерге кепілдік беру агенттігі, Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры.

JEL classification: E43, G21, G28.

¹ Хәкімжанов Сәбит – автор-корреспондент, тәуелсіз сарапшы (зерттеу жүргізу кезінде – Департамент – Зерттеулер және талдама орталығы директоры) khakimzhanov@yahoo.com

² Миллер Әлия – ҚРҰБ Департамент – Зерттеулер және талдама орталығының Экономикалық зерттеулер басқармасы бастығы aliya.uatayeva@nationalbank.kz

³ Жусанғалиева Камилла – ҚРҰБ Департамент – Зерттеулер және талдама орталығының Экономикалық зерттеулер басқармасы бас маман-талдаушы kamilla.j@nationalbank.kz

⁴ Тазетдинова Динара – тәуелсіз сарапшы (ҚРҰБ жұмыс кезеңінде зерттеу жүргізуге қатысу) d.tazetdinova@gmail.com

Мазмұны

1. Кіріспе және ынталандыру.....	5
2. Әдебиетті талдау	7
2.1. Реттеушілік ықпалдың өзара байланысы.....	7
2.2. Депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу пайдасына дәлелдер	8
2.3. Капитал бойынша талаптар, қадағалау және моральдық тәуекел	10
2.4. Депозиттер бойынша кепілдік және моральдық тәуекел.....	11
3. Қазақстанның 2001-2021 жылдардағы депозиттер нарығының тарихы	13
3.1. «Кенеттен тоқтау» және көтерме қорландыруды алмастыру.....	13
3.2. Дұрыс емес бәсекелестік және мөлшерлемелердің өсуі	15
3.3. 2018 жылға дейін мөлшерлемелерді реттеу	16
3.4. Тиімді мөлшерлемеге көшу	18
3.5. Төмендетілмейтін қалдық және мерзімді нарықты қысқарту	19
3.6. Толықтыру құқығы	24
3.7. 2018 жылғы мөлшерлемелерді реттеу тетігін реформалау.....	25
3.8. Талап етуге дейінгі салымдар және ағымдағы шоттар	30
3.9. Мөлшерлемелері құбылмалы депозиттерді дамыту.....	31
3.10. Реформадан кейін шекті мөлшерлемелер тетігін құру	32
3.11. Жүйелік тәуекел үшін ақы	34
3.12. Қазақстандағы депозиттерді сақтандыру тарихы.....	35
4. Тарих сабақтары	36
4.1. Қазақстанның жеке депозиттер нарығының қысқаша тарихы.....	36
4.2. АҚШ-тағы жеке депозиттер нарығын реттеу тарихы	37
5. Депозиттер нарығының тиімділігін арттыру.....	39
5.1. Моральдық тәуекелдің өзгеруі	39
5.2. Өтімділік нормативтері	40
5.2. Негізгі тұжырымдар	41
6. Қорытынды	42
Әдебиет.....	44
Қосымша.....	47

1. Кіріспе және ынталандыру

Кез-келген қаржы нарығы үшін тиімділік пен әлеуметтік пайдалылықтың өлшемі оның капиталды тиімді пайдалануға бағыттау қабілеті болып табылады. Бұдан өлшемшарттан басқа, депозиттер нарығының ерекшелігі оның банктерді неғұрлым арзан және тұрақты қорландырумен қамтамасыз ету қабілеті болып табылады. Қазақстандық жеке тұлғалар депозиттер нарығы көрсетілген өлшемдерге толық жауап бермейді. Бұл мақалада біз Қазақстандағы жеке депозиттер нарығының даму тарихын оны реттеу тарихынан ажырамас ретінде сипаттаймыз, оның кемшіліктерінің себептерін талдаймыз және оның қоғамдық пайдалылығын қалай арттыру керектігін талқылаймыз.

Бастапқыда авторлардың 2018 жылдың соңында өткізілген жеке депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу тетігін реформалаудың себептерін түсіндіру ниеті болған. 2016 жылдан бастап барлық тең авторлар Қазақстан Ұлттық Банкінің Қаржылық тұрақтылық департаментінде жұмыс істеу кезеңінде проблемаларды талдауды, тетіктер мен нормативтік құжаттарды әзірлеуді, енгізу мониторингі мен нарыққа консультацияларды қоса, осы реформаға тартылды. Осыған байланысты мақала реттеушілік әсерді талдаудың кейбір ерекшеліктеріне және ұқсас ынталандыруға ие. Реттеуші әсерді талдау дамыған елдерде міндетті болып табылады және ең жақсы тәжірибе ретінде ұсынылады, бірақ көбінесе мәліметтер мен біліктіліктің болмауына байланысты дәлелдеу талаптарына жетпейді және нәтижесінде шешім қабылдау процесімен нашар ықпалдасады (Carroll, 2010). Біздің мақаламызосы және аралас нарықтардағы болашақ реттеуші интервенцияларды талдаудың басы бола алар еді.

Кез келген басқа қаржы нарығы сияқты, банктік депозиттер нарығы да ақпараттық асимметрия, үйлестіру проблемасы, желілік әсерлер және баға экстерналиясы, ортақ ресурстар проблемасы сияқты өзіндік ерекше және ол үшін ажырамас проблемаларға ұшырайды, сондай-ақ құқықтық орта шеңберімен және реттеуші араласулар деңгейлерімен бұрмаланған, олардың әрқайсысы өзінше дәлелденген және одан әрі араласуға әкелетін теріс салдарларға ие болуы мүмкін. Мұның бәрі нарықтың тиімділігін талдауды және шешім табу үшін проблемаларды анықтауды қиындатады.

Әрбір реттеу режимі нарыққа қатысушылар оларға тап болып неғұрлым ұтымды әсерді көрсететін өнімдер мен олардың бағаларын қалыптастыратын белгілі бір шеңберлерді, шектеулер мен ынталандыруды белгілейді. Депозиттер нарығының реттеуші ортасы ұғымдық аппаратпен және жеке құқық шеңберімен, пруденциялық және монетарлық реттеу талаптарымен, шекті мөлшерлемелер тетігімен, жария ету талаптарымен белгіленеді. Мұндай көпжақты мәселені шешу нарықтың күрделілігін, байланыстардың әртүрлілігін және оның сәтсіздіктерінің себептерін, оған әсер ететін институттар мен реттеуші құралдардың көптігін, қолжетімді деректердің біртекті болмауын және құрылымдалған кодталған деректердің жетіспеушілігін көрсететін

әдіснамалық тәсілдердің алуан түрлі болуын талап етеді. Бұл нарықта реттеушілік орта, қатысушылардың күтулері мен іс-әрекеті көбінесе оның тарихына байланысты болатынын ескере отырып, осындай нарықты талдаудың әдеттегі бірінші қадамы барынша белгілі бір уақыт аралығында оның даму тарихын сипаттау болады.

Хронологиялық жүйеліктен басқа, біз баяндауды реттеуші құралдардың түрлері бойынша құрылымдауға тырыстық. Банктер депозиттер нарығының жетекші қатысушысы болғандықтан, депозиттер нарығын реттеу банктік реттеуден ажырамас болып табылады. Тиісінше, банктерді лицензиялау, реттеу және қадағалау, олардың дәрменсіздігін реттеу режимі олардың ашық және жария емес әрекетінің шеңберін белгілейді, олардың жұмыс істеп тұру циклі ішінде қатысушылар тобын, тиісті ынталандыру мен күтулер жиынтығын қалыптастырады. Қазақстандық депозиттер нарығының даму тарихындағы әрбір эпизод осы мақалада нарықтың реттеушілік ықпалына реакциясы немесе реттеушінің нарықтың әрекетіне реакциясы ретінде ұсынылған. Әрбір эпизод әсер етудің ең тиесілі деректері мен оларды талдау әдістерін қолдануды талап етеді. Алайда, нарықтың өзі, оның құрылымы, құқықтық шеңбері, оны реттеу және оның қатысушыларын реттеу нашар зерттелген және құжатталған болып қалуда. Тиісінше, біз кейбір теориялардың әдіснамалық шеңберінен шыққан, бірақ эмпирикалық экономикалық зерттеулердің ең жақсы дәстүрлеріндегі теориямен ақпараттандырылған осы нарықты сипаттамалық талдау зерттеу барысында ең пайдалы және маңызды деп таптық.

Мұндай құрылым және мұндай әдістеме бізге бір мақалада көп түрлі және әртекті, әрқайсысы өз шешім қабылдау органдарымен, мақсаттарымен және құралдарымен реттеушілік әсерді біріктіруге және олардың нарыққа бірлескен әсерін ұсынуға мүмкіндік берді. Талданып отырған реттеушілік саясаттар шеңберінің өсуі және пруденциялық реттеу, банктік қадағалау, дәрменсіздікті реттеу практикасы, депозиттерге кепілдік беру және шұғыл өтімділікті ұсыну, сондай-ақ азаматтық құқықтың дәстүрлері мен шектеулері мәселелерінен бастап мөлшерлемелерді нақты реттеу мәселелерінің шегінен шығу сөзсіз салдары болды. Түпкілікті нәтиже бұрынғыдай мөлшерлемелерді реттеу тетігі мен оның реформасына бастапқы назарды білдіреді.

Бұл мақалада біз нарыққа қатысушы банктердің жай-күйі, банктердің қаржылық тұрақтылығының олардың ынталандыруға әсері; бәсекелестік және реттеу талаптары (мысалы, Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры тарапынан, немесе ҚДКҚ); салымның мерзімділігін реттеушілік айқындаумен және өтімділік бойынша талаптармен байланысты пруденциялық реттеу; банк активтерінің сапасын диагностикалаумен байланысты банктік қадағалау; дәрменсіз банктерді реттеу тетіктері сияқты мәселелерді бөліп көрсете отырып, қазақстандық депозиттер нарығын қалыптастыруға ықпал ететін факторларды талдаймыз. Біз осы проблеманы шешудің таяудағы тәсілдерін қарастырамыз, оларды енгізудің алғашқы нәтижелерін келтіреміз, оларға нарықтың әсерін талдаймыз, олардың пәрменділігін, тұтастығы мен тиімділігін бағалаймыз, көп жағдайда бір-бірін өзара толықтыратын және нығайтатын мерзімді нарықты

қалыптастырудың баламалы реттеушілік және құқықтық шешімдерімен салыстырамыз.

Аз дәрежеде бұл мақалада жеке ұтымды шешімдерді қамтамасыз ететін институт ретіндегі корпоративтік басқару мәселелері, депозиттер нарығындағы шарттық қатынастардың терминологиясы мен базалық ұғымдарын белгілейтін құқықтық орта мәселелері ұсынылды.

2-секцияда біз банктердің жай-күйі мен олардың депозиттер нарығындағы іс-қимылы арасындағы байланысты, сондай-ақ дәрменсіздікті реттеуді және депозиттер бойынша кепілдіктерді қоса алғанда, банктерді реттеу режимінің нарыққа қатысушылардың іс-әрекетіне әсерін талдайтын теориялық және эмпирикалық әдебиетке шолу жасаймыз. 3-секцияда біз қазақстандық депозиттер нарығының жиырма жылдық тарихын теория тұрғысынан түсіндіре отырып, сипаттаймыз. Ең кең, 3-бөлім көптеген эпизодтардан тұрады, олардың әрқайсысы жеке мәселеге арналған, ол хронологиялық немесе пайда болу логикасына сәйкес реттеліп, олардың пайда болу себептері мен шешу жолдары талданады. 4-секцияда біз қазақстандық депозиттер нарығының тарихы мен АҚШ-тағы депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу арасында параллельдер өткіземіз. 5-секцияда біз депозиттер нарығының өзінен тыс жатқан, бірақ оған қалыптастырушы ықпал ететін реттеудің неғұрлым маңызды мәселелеріне назар аударамыз, сондай-ақ реттеушілік саясатқа арналған жалпы тұжырымдар мен сабақтарды ұсынамыз. Қорытындыда біз мақалаға бірқатар себептер бойынша кірмеген мәселелерді және одан әрі зерттеуді қажет ететін проблемаларды атаймыз.

2. Әдебиетті талдау

2.1. Реттеушілік ықпалдың өзара байланысы

Азаматтық құқықта міндетті салымшыға жеке депозиттерді мерзімінен бұрын алу құқығын беру құқықтық орта деңгейінде ең өзекті интервенция болып табылады. Бұл құқықты беру міндеттілігі банктердің мерзімді жеке қорландыруды тарту бойынша мүмкіндіктерін әлсіретеді және банкке келу тәуекелін туындатады.

Интервенцияның келесі түрі банктерді салымшалардардың қашуынан қорғауға арналған, атап айтқанда - депозиттерді сақтандыру, шұғыл қарыздар беру, қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету шеңберінде банктерге мемлекеттік қолдау көрсету, дәрменсіздікті реттеу кезінде салымшылардың басымдығы. Бұл шаралар салымшалардардың қашуынның алдын-алуда соншалықты сәтті, сондықтан оларды барлық юрисдикциялардың реттеушілері бір немесе басқа комбинацияда қолданады. Бұл шаралар сонымен қатар салымшылардың қырағылығын әлсіретіп, банктердің жауапсыздығына және олардың кредиттік және депозиттік нарықтардағы тәуекелге деген ұшырағыштығын ынталандыру арқылы моральдық тәуекелді күшейтеді. Депозиттік ұйымдардың моральдық тәуекелі ұзақ қарыздық тетікке байланысты

шарасыз, бірақ қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету шаралары оны едәуір күшейтеді.

Моральдық тәуекелмен және банктердің жауапсыз іс-қимылымен күресу үшін одан да терең деңгейдегі интервенция қажет. Капиталдың жеткіліктілігі туралы талап бұл күрестегі негізгі құрал болып табылады. Пруденциялық нормативтерде оған қойылатын ең төменгі талаптар белгіленеді, қадағалау оның сақталуын бақылауды қамтамасыз етеді, ал реттеу оны орындамайтын банктерді нарықтан шығарады.

Банк жүйесінің тиімділігі үшін ең күрделі және маңызды бұл деңгейде реттеу болып табылады. Оның сәтсіздіктерін басқа интервенциялармен түзетуге болмайды. Олар барынша қомақты құнын жоғалтуға алып келеді және банктердің барлық қызметінде, соның ішінде депозиттер нарығында да пайда болады. Теріс жүйелік әсерлер мен үйлестіру сәтсіздіктерін митигациялауға арналған макропруденциялық шаралар қосымша болып табылады. Депозиттер нарығындағы зиянды бәсекелестікті шектеу үшін шекті мөлшерлемелерді белгілеу осындай мысалдардың бірі болып табылады.

2.2. Депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу пайдасына дәлелдер

Банктік депозиттер нарығында мөлшерлемелерді реттеудің ұзақ тарихы, түрлі негіздемелері және ұқсас сентименттері бар. Мысалы, 19 ғасырдың өзінде мөлшерлемелерді реттеу мен шектеу монетарлық экстерналия жағдайында депозиттер үшін бәсекелестік негізсіз жоғары мөлшерлемелерге алып келетіндігіне және сол арқылы банктердің орнықтылығын әлсірететіндігіне негізделді.

1970-1980 жылдары осындай түсіндіру франшиза құны арқылы банктерге әсер ететін ынталандырушылық нәтижені теория жағынан түсінумен толықтырылды (болашақтағы дисконтталған пайда немесе банктің акционерлік құны). Бәсекелестік акционерлік құнды төмендетеді, бұл оның акционерлерге тәртіптік әсерін әлсіретеді және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету схемаларынан туындайтын моральдық тәуекелді ішінара бейтараптандырады.

Теориялық модельдер себеп-салдарлық байланыс кері бағытта әрекет ететінін көрсетті. Тұрақсыз банктер (акционерлік құны төмен) тәуекелге барынша бейім, сондықтан депозиттерді шамамен агрессивті түрде тартады. Осы әсерлер арасындағы оң кері байланыс оларды бірнеше рет күшейтеді, банк қорларын орналастырудың нарықтық механизмінің тиімділігін төмендетеді, кредиттеу сапасын нашарлатады және банк жүйесінің тұрақтылығын әлсіретеді.

Көптеген және өзара байланысты себептер болған кезде сәтсіздіктердің бастапқы себептерін диагностикалау және анықтау мәселесі бірінші орынға шығады, өйткені сәтсіздікті жоюдың оңтайлы әдісі оның маңыздылығына байланысты. Әрбір жағдайда сәтсіздіктің түпкі себебін жоюға бағытталған араласу қажет. Мәселен, егер тиімді аллокациядан ауытқу бәсекелестіктен туындаса, онда монетарлық экстерналиялар және жеке мен ұжымдық ұтымдылық арасындағы алшақтық кезінде пайда болатын үйлестіру мәселесі сәтсіздіктің себебі болып табылады. Тұрақты банктерден тұратын банк жүйесі

үшін бұл әсер салыстырмалы түрде аз, бірақ нарықта тұрақты банктермен қорлар нарығы мен кредит нарығы арқылы өзара әрекеттесетін тұрақсыз банктердің аз саны болуы үйлестіру проблемасын күшейтіп, жағымсыз сыртқы әсерлерді күшейте алады. Мысалы, экстерналияны Пигу салықтарымен тиімді реттеуге болады.

Егер тиімді аллокациядан ауытқу жауапкершіліксіз іс-әрекеттен туындаса, онда интервенция моральдық тәуекелді қалыптастыруға ықпал ететін факторларды жоюға бағытталуы керек. Орнықты емес банктер моральдық тәуекелге бейім болғандықтан, интервенция да оларды жүйеден шығаруға және моральдық тәуекелді күшейтпейтіндей етіп бағытталуы керек.

Депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу бұл тізімге кірмейді, бірақ «екінші үздік» шешім ретінде жиі пайдаланылады және қабылданады және «бірінші үздік» қандай да бір себеппен қойылған мақсатқа жеткізбеген кезде көптеген юрисдикцияларда танымал болып қалады.

Депозиттер нарығындағы мөлшерлемелерді реттеудің теориялық негіздері кейінірек пайда болды. Алғашқылардың бірі болып Greenwald & Stiglitz (1986) ақпараты жетілмеген және нарығы толық емес экономикада монетарлық сыртқы әсерлердің (экстерналиялардың) қалыптасуын атаған. Авторлар мұндай болжамдармен және моральдық тәуекел мен бәсекелестік жағдайында түзету салығын енгізген жөн екенін көрсетті. Martinez-Mora & Rapala (2010) теориялық модельде бәсекелестіктің шамадан тыс күшеюі банктердің, тіпті жақсы капиталдандырылған банктердің тәуекелді әрекеттерін күшейтетінін көрсетті. Түзету салығы идеясы Perotti & Suarez (2011) және Bianca & Mendoza (2010) модельдерінде дамыды, онда Пигудың аз салығы қысқа мерзімді қорландыру үлесін азайтады және орнықтылық пен әл-ауқатты едәуір арттырады.

Теориялық модельдер де мөлшерлемелерді жоғарыдан шектеу немесе шекті мөлшерлемелер жақсы банктің негізсіз тәуекелді қабылдауын және оның нашар банк күйіне қарай жылжуын тежеп, капитал жөніндегі талаптарды толықтыратындығын көрсетеді. Мәселен, Hellmann, Murdock & Stiglitz (2000) капитал жөніндегі талаптар тәртіпті ететін және тәуекелді іс-әрекетті ішкері ету арқылы банктің іс-әрекет тәуекелін тежейтін модель құрды. Модельде капитал жөніндегі тым жоғары талаптар капиталдың акционерлік құнын (франшиза құнын) және оның тәртіпке келтіруші рөлін төмендетеді, өйткені ол эндогендік тәуекелі бар активтердің кірістілігіне ғана емес, сонымен қатар эндогендік құны бар қымбат меншікті капиталдың үлесіне де байланысты. Депозиттер бойынша шекті мөлшерлемелер қорландыру мүмкіндігін шектеп, капиталға қойылатын аздаған жоғары талаптар кезінде іс-әрекетке дәл осындай әсерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Алайда, іс жүзінде шекті мөлшерлемелер тетіктері әмбебап және тұрақты болып санала алатындай икемді және дәл болмады. Банктер бір-бірімен ғана емес, басқа қаржы нарықтарымен және жинақтау құралдарымен де бәсекелеседі. Ақша және сабақтас нарықтардағы мөлшерлемелер жылдам өскен кезде депозиттер нарығындағы шекті мөлшерлемелер қорландырудың өзгеріп

отыратын талаптарын қадағалауға қабілетсіз болып қалады және қорландырудың орнықтылығын және осының салдарынан туындаған құнның нетто жоғалуын әлсіретеді.

Dewatripont & Tirole (2012) теориялық үлгісінде тек әлсіз банктер үшін олардың мөлшерлеме бойынша бәсекелес болу мүмкіндігін шектеу үшін депозиттер бойынша мөлшерлемелерді шектеудің орындылығын көрсетеді. Қаржылық реттеу тәжірибесі бұл түсінікке әлдеқайда ертерек келді. АҚШ-та 1986 жылдан бастап депозиттер бойынша мөлшерлемелер жеткілікті капиталдандырылмаған банктер үшін ғана шектеледі.

2.3. Капитал бойынша талаптар, қадағалау және моральдық тәуекел

Теориялық модельдер көрсетіп отырғандай, депозиттер үшін бәсекелестік мөлшерлемелердің оңтайлы деңгейден асып түсетіндей етеді және депозиттер бойынша кепілдіктер болмаса да, мінсіз жағдайларда да қорларды бөлу тиімділігін нашарлатады, банктер кредиттік шығындарды реттеу үшін жақсы капиталдандырылған және солар үшін жауап береді. Осы мінсіз жағдайлардан ауытқыған кезде депозиттер үшін бәсекелестік қорларды банктер арасында бөлудің аса тиімсіз тетігіне айналады. Халықаралық тәжірибе мен эмпирикалық әдебиет көрсеткендей, ең агрессивті бәсекелестік кредит нарығында пайда болады. Әдетте өтімділіктің жетіспеушілігін бастан кешіретін жеткілікті капиталдандырылмаған банктер әлі де жоғары мөлшерлемелер бойынша депозиттер тартуға дайын. Бұл оларға жазаны кейінге қалдыруға мүмкіндік береді, бірақ олардың шығындарын арттырады. Қорландыру нарығында олармен бәсекелесуге мәжбүр болған жақсы капиталдандырылған банктер не қорлардың құны өсуін қарыз алушыларға ауыстыруға, не бәсекелестіктен бас тартуға және несие портфелін өтеуге мәжбүр. Қалай болғанда да, қорлар күшті банктерден әлсізге, ал кредит жақсы қарыз алушылардан жаманға ауысады.

Моральдық тәуекел мәселесі қаржылық экономика үшін орталық болмаса да, стандартты мәселе болып табылады. Осыған байланысты банктер капиталының рөлі, ең алдымен, қауіпсіздік қоры емес, мотивация құралы ретінде орындайды (Keely 1990, Demsetz, Saidenberg & Strahan 1996). Бұл нәтиже депозиттік ұйымдар үшін өте маңызды, онда борыштық құрал әлдеқайда үлкен. Капиталдың бір бөлігін жоғалтқан немесе толығымен дәрменсіз ұйымдардың акционерлері мен басқарушылары кәсіпорынның әдетте кредиторларға тиесілі бүкіл қалған құнын өз капиталы мен беделін қалпына келтірудің өте аз да болса мүмкіндігі үшін пайдалануға дайын. Депозиттер нарығында мұндай жеткілікті капиталдандырылмаған банктер өтімділік бойынша позицияны сақтау үшін кез-келген бағамен қаражат тартуға, тәуекелді креиттеуді қорландыруға немесе байланысты тұлғалар арқылы активтерді шығаруға дайын. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл механизмдер негізінен Stiglitz & Weiss (1981), Jensen & Meckling (1976) еңбектерінде және егжей-тегжейлі Rajan (2006), Jeitschko & Jeung (2005), Acharya & Viswanathan (2011) модельдерінде сипатталған.

Орнықты емес банктердің негізсіз тәуекелді іс-әрекеті эмпирикалық зерттеулермен Rolnick (1987), Shoven et al (1992), Field (2017), Benston and Kaufman (1997), Craig & Dinger (2013), Camara, Lepetit & Tarazi (2010) мақалаларында сипатталынған.

Бұл тарихтың жанама растауын кредиттік зияндар статистикасында, ақша ағынын бағалауда байқауға болады, ал депозиттер нарығы үшін банктердің орнықтылығы мен олардың депозиттер нарығындағы баға белгілеулері арасындағы байланысы барынша релевантты болып табылады.

2.4. Депозиттер бойынша кепілдік және моральдық тәуекел

Салымдарды сақтандыру мен берілетін қарыздардың сапасы арасындағы байланыс теориялық модельдерде депозиттер нарығы арқылы делдал болады. Бұл байланыс әртүрлі юрисдикциялардың деректерінде де белгілі және расталады. Мәселен, өткен ғасырдың басында АҚШ-та банктерді сақтандыру енгізілгеннен кейін сақтандырылған банктер сақтандырылмаған банктерге қарағанда көбірек тәуекел қабылдай бастады (Grossman, 1992). Боливияда депозиттерді сақтандырудың енгізілуі мейлінше тәуекелді қарыздар беруді арттырды, өйткені салымшылар қамсыз бола бастады (Ioannidou & Penas, 2010).

Депозиттер нарығындағы іс-әрекет тұрғысынан моральдық тәуекел орнықты емес банктердің бәсекелестерге қарағанда неғұрлым жоғары мөлшерлемелер бойынша сақтандырылған депозиттерді тарту мүмкіндігін білдіреді. Бұл осындай банктер бар депозиттер нарығы салымшылардың жинақтарын неғұрлым тәуекелді жобаларға бағыттайтынын немесе қаражатты капиталды шығару схемаларында пайдаланатынын білдіреді. Депозиттер нарығының мұндай дисфункционалдылығы банктер мен салымшылардың іс-әрекетін қалыптастыратын және банктерді реттеу режимімен, мөлшерлемелерді реттеумен, депозиттер бойынша кепілдіктермен және банктердің дәрменсіздігін реттеу практикасымен байланысты көптеген себептер мен жағдайлардан туындаған.

Капиталдың төмендеуінен басқа, бүкіл банк жүйесіне ортақ жауапкершіліктің төмендеу себебі ex post қаржылық тұрақтылығына тәуекелдерді жоюға арналған, бірақ моральдық тәуекелді күшейту арқылы олардың ex ante тудыратын банктер мен кредиторлар үшін айқын және жасырын кепілдіктер болып табылады. Оларға депозиттерді сақтандыру институты және дәрменсіз банктердің акционерлері мен ірі кредиторларын құтқару практикасы (bailout) жатады. Осылайша, Matutes & Vives (1995) теориялық моделі сақтандыру салымшылардың көзқарасы бойынша қауіпсіз және тәуекелді банктер арасындағы айырмашылықтарды жоятынын көрсетеді, бұл салымдар үшін бәсекелестікті күшейтеді, депозиттер бойынша мөлшерлемелерді арттырады және банктердің табыстылығын төмендетеді. Бұл модельде депозиттерді сақтандыру Diamond & Dybvig (1983) стиліндегі банкке қысым жасауды жояды, бірақ сонымен қатар салымшыларды кредиттік тәуекелге немқұрайды етеді және салымдар үшін бәсекелестікті күшейтеді.

Сақтандырылған салымшылардың бейқамдылығы эмпирикалық түрде расталады. 2002 - 2013 жылдар аралығындағы АҚШ-тағы он алты ірі банктің іріктемесі банктің кредиттік тәуекелі жоғарылаған кезде FDIC тарапынан сақтандырумен қамтылмаған салымдарға сұраныстың төмендейтінін көрсетті, ал сақтандырылған салымдарға сұраныс кредиттік тәуекелге сезімтал емес (Egan, Hortaçsu & Matvos, 2017).

Банктерді құтқаруға келетін болсақ, Alex & Vives (2002) қарапайым теориялық модельде кез-келген дәрменсіз банкті сөзсіз құтқару саясаты күшті моральдық тәуекел тудыратынын көрсетеді.

Shukayev & Ueberfeldt (2021) жалпы тепе-теңдіктің барынша нақты теориялық моделінде банктер капитал жөніндегі талаптарға және дағдарыс жағдайында үкіметтің қолдауын алудың алдын-ала белгілі жағдайларына байланысты қорландырудың жеделдігі бойынша шешім қабылдайды. Бұл модель банктерді капиталдың жеткіліктілігі жөніндегі талаптар деңгейінен дағдарыстық құтқарудың орындылығы арасында тәуелділіктің болуын көрсетеді: капитал жөніндегі талаптар неғұрлым жоғары болса, банктер дағдарыстан мемлекеттік қолдаудың моральдық тәуекеліне соғұрлым аз ұшырайды. Орындылық ұғымы өтімсіз активтерді жедел сату кезінде туындайтын құнын жоғалтумен байланысты. Бірақ Stein (2012) сияқты, негізгі шешім тәуекелді активтерден гөрі тәуекелді (қысқа мерзімді) қорландыру үлесін таңдау болып табылады.

Dam & Koettner (2012) Германия банктерінің 1995 - 2006 жылдар аралығындағы деректері негізінде құтқаруды күту банкті тәуекелді іс-әрекетке итермелейтінін көрсетті. Банктерді құтқаруды күту (bailout) реттеушінің дәрменсіздікті реттеу тәсілін: не сақтандыру қоры тарапынан капиталды қалпына келтіруді, не жүйеден шығаруды таңдауы арқылы бағаланады. Дәрменсіздік жағдайында құтқару ықтималдығын 1 пайыздық тармаққа арттыру дәрменсіздік ықтималдығын 0.072 пайыздық тармаққа арттырады. Нәтижелер дәрменсіздік өлшемдерін, бағалау әдістерін таңдауға және іріктеу әдістеріне қатысты орнықты болып табылады.

Осылайша, теориялық әдебиет Қазақстан банктерінің негізсіз тәуекелді іс-қимылын олардың жай-күйі мен оларды реттеу талаптарымен байланыстыратын себеп-салдарлық байланыстардың пайда болуын түсіндіреді. Эмпирикалық әдебиеттер бұл байланыстардың басқа елдерде болуын көрсетеді. Банк басшылығына қатысты шараларды қолдануға бағытталған тиімді қадағалаусыз, Dam & Koettner (2012), моральдық тәуекел мәселесін шешу мүмкін емес.

Ex post шараларымен немесе фактілерден кейін қаржылық тұрақтылықты сақтау оны ex ante барынша іргелі деңгейінде әлсіретіп, қатал шеңбер құрады. Әдебиеттер көрсеткендей, депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу, осыған байланысты реттеушінің арсеналындағы пайдалы құрал болса да, әлі де көмекші және әлсіз болып қалуда. Шекті мөлшерлемелер салымдар үшін бәсекелестікті тиімді деңгейде ұстап тұра алады немесе шектей алады, бірақ егер нарықта кез-келген мөлшерлемені төлеуге дайын капиталдандырылмаған

және дәрменсіз банктер болмаса,. Нарықта жауапсыз банктер көп болған кезде, оларды қорландыратын депозиттер нарығы дисфункционалды болады. Бірінші таңдаудың реттегіш құралдары болмаған кезде барлық реттегіш жүктеме депозиттер бойынша шекті мөлшерлемелер сияқты екінші таңдаудың барынша таңдаулы және пәрменді емес құралдарына түседі.

Шекті мөлшерлемелер белгілі бір дәрежеде бәсекелестік пен мөлшерлемелердің өсуін тежеуге, нашар банктерге қорландыру ағынын бәсеңдетуге қабілетті, бірақ реттеушінің мөлшерлемелерді бақылауға жүгінуді қажет деп санайтын себебін жоя алмайды. Қорлардың нашар банктерге ағынын тежеу құралы ретінде мөлшерлемелерді реттеу тиімсіз. Ол реттеуші төрелікке ұшырайды, ол өнім кеңістігіндегі теріс өзгерістерде және тұжырымдамалардың экономикалық мазмұнында көрінеді. Нашар банктерге тиімді болу үшін, жақсы банктерге зиян келтірместен, ол жақсы банктерді нашар банктерден ажыратуы керек, яғни макропруденциялық құралдан қадағалау құралына айналуы керек. Тіпті қадағалау құралы ретінде де мөлшерлемелерді реттеу дәстүрлі қадағалау құралдарына – қадағалау шешіміне негізделген белсенді операциялардың мониторингі мен біліктілігіне әсер етеді.

Нашар банктердің қорландыруға қол жеткізуін мөлшерлемелерді бақылау арқылы шектеу жеткіліксіз, оларды нарықтан дер кезінде шығару қажет. Реттеудің уақтылығы соншалықты маңызды емес, қадағалау мен ерте диагноздан бастап, дәрменсіздікті реттеу кезінде шығындарды бөлудің дұрыстығына дейінгі бүкіл реттеу процесінің дұрыстығы маңызды.

Мөлшерлемелерді реттеуреттеуші төрелік түрінде шабуылға ұшырайды, бұл реттеуші талаптарды орындамауға және орындамай кетуге мүмкіндік беретінің қосымша атап өту қажет (Langenbacher 2019). Қазақстанның тәжірибесі көрсетіп отырғандай, мөлшерлемелерді реттеу тетігі пысықтауды талап етті, олардың айтарлықтай бөлігі реттеушілік төрелікке тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталды.

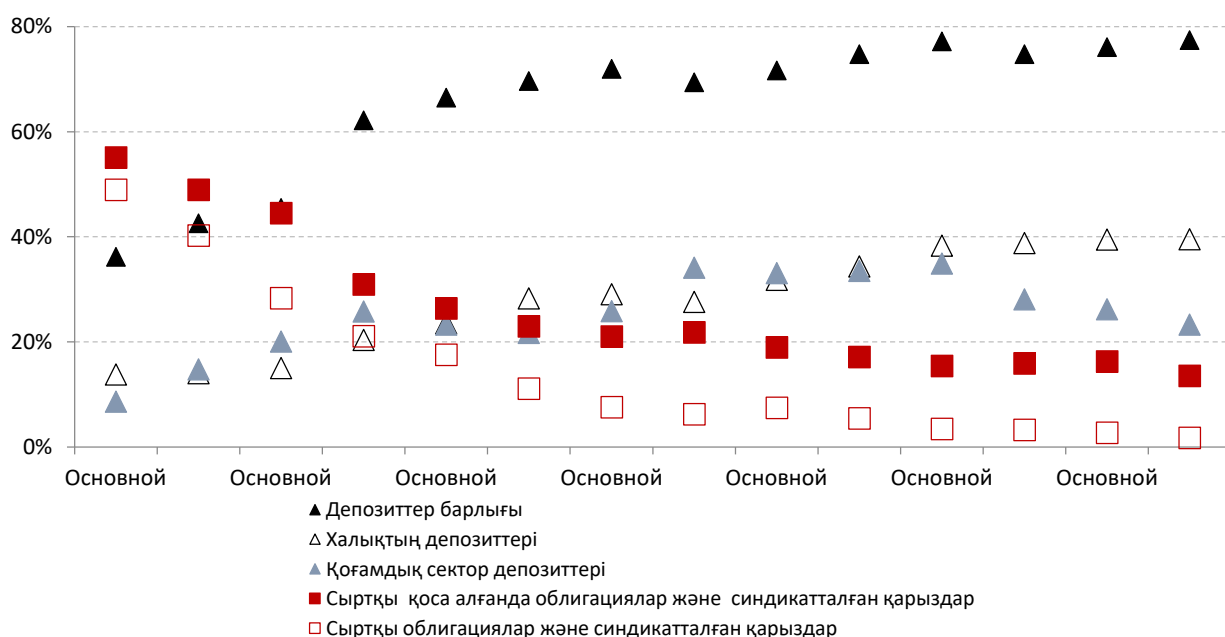
3. Қазақстанның 2001-2021 жылдардағы депозиттер нарығының тарихы

3.1. «Кенеттен тоқтау» және көтерме қорландыруды алмастыру

2007 жылғы көктемде сыртқы көтерме қорландыру Қазақстан банктері үшін қолжетімсіз болды. Сыртқы қорландырудың арқасында тез өскен банктер «кенеттен тоқтағаннан» кейін қаржылық төлем қабілеттілігінің шегіне жетті, ал көпшілігі одан асып кетті. Эпизод Қазақстан банктерінің қаржылық делдалдар ретіндегі өнімділігінің жоқтығын және олар кредит берген экономиканың осалдығын анықтады. Үш ірі банк қайта құрылымдалып, халықаралық міндеттемелер бойынша қайтарымдылығы өте төмен болды. Банктер мойындаған шығындардың ауқымы және танылмағандарға қатысты белгісіздік халықаралық кредиторлардың қаражатын қайтарылуын екіталай етті. «Кенеттен тоқтау» көтерме қорландыруды бөлшек қормен алмастыруды талап етті.

2007 жылдан бастап 2013 жылға дейін сыртқы көтерме қорландыру үлесі 53%-дан 8%-ға дейін қысқарды (1-сурет). Бұл негізінен 2008-2010 жылдары үш нашар банктің еурооблигацияларын қайта құрылымдау және, аз шамада, жақсы банктердің қарыз міндеттемелерін жоспарлы өтеуі есебінен болды. Осы уақыт ішінде депозиттердің үлесі негізінен халық пен қоғамдық сектор депозиттерінің есебінен 38%-дан 74%-ға дейін өсті. Банк секторының кредиторлары кепілдіктерге байланысты аз білікті, кредиттік тәуекелге аз ұшырайтын болды, нарықтыққа жатпайтын пікірлердің қысымына көбірек ұшырады. Қорландыру құрылымындағы өзгеріс нарықтық тәртіпті әлсіретіп, моральдық тәуекелді арттырудың алғышарттарын жасады.

1-сурет. Қазақстан банктерін қорландыру құрылымы
Кезең соңындағы банк жүйесінің міндеттемелеріндегі үлес

Ескертпе: Облигациялар мен синдикатталған қарыздарға облигациялар, еурооблигациялар, реттелген облигациялар, синдикатталған қарыздар және сауданы қаржыландыру қарыздары кіреді.

Қоғамдық секторға ЕДБ-нің квазимемлекеттік сектор мен БЖЗҚ алдындағы міндеттемелері енгізілген

Дереккөзі: ЕДБ реттеуші есептілігінің деректері бойынша авторлардың бағалауы

2007 жылы қорландырудың «кенеттен тоқтап алған», жылжымайтын мүлік бағасының құлдырауына ұшыраған және 2009 жылы девальвацияға төтеп бере алған көптеген банктер қатты әлсіреді. Өтелген сыртқы көтерме қорландыру алмастыруды талап етті, бірақ халықаралық нарықта қайта қаржыландыруға іс жүзінде қолжеткізу мүмкін болмады. Бұл банктердің несиелік портфелін қысқартуы да қарастырылмады, өйткені олардың кредиттік шығындарын оларды қабылдау қабілетінен тыс тануды талап етті. Инвесторлардың, рейтингтік агенттіктердің және қадағалаудың жіті назарында бұл банктер еурооблигацияларды алмастыру үшін депозиттерді агрессивті түрде тартты.

Осыған байланысты сыртқы қарызы жоқ шағын банктер тез өсті. Тұтынушылық кредиттеу нарығында жұмыс істей білетіндер өте тиімді болды.

Тұтынушылық қарыздар бойынша жоғары мөлшерлемелер және тәуекелдің салыстырмалы түрде төмен құны оларға кірістілік бойынша жақсы қор берді. Сондықтан қорлардың құнына қатысты олардың сұранысы өте төмен болды. Бұл банктер үшін қорландыру құны маңызды болды, бірақ олар шығындардан қорықпай мөлшерлемелерді жоғары көтеруге дайын болды.

Нәтижесінде, банктердің бір бөлігі қарыздары 2009-2010 жылдары және одан кейінгі жылдары қайта құрылымдалған аса ірі банктердің кредиттік шығындарына алып келген өзара байланысты кредиттеу және схемалық капиталды тарту әдістерін, яғни дәл сондай жосықсыз тәжірибені белсенді қабылдады. Жосықсыз банктердің несие портфелін ұлғайту мүмкіндіктері олардың қорландыруды тарту қабілетімен ғана шектелді. Олар үшін депозиттік қорландырудың құны мен тәуекелдері екінші кезектегі мәселелер болды.

3.2. Дұрыс емес бәсекелестік және мөлшерлемелердің өсуі

«Кенеттен тоқтағаннан» кейінгі онжылдықта жеткілікті капиталдандырылмаған және жосықсыз банктердің таралуы және болуы депозиттер нарығының және бүкіл банк жүйесінің негізгі проблемасы болды. Мұндай банктердің жоғары мөлшерлемелер бойынша депозиттік қорларды тартуға дайындығы оларды тиімді қолдануды жоспарлаумен қатар жүрмеді және олардың сақталуы үшін жауапкершілік алу мүмкіндігімен қолдау таппады. Мұндай банктердің тарапынан сұраныс қамтамасыз етусіз болды, ал тарту мөлшерлемелері олардың әлеуметтік экономикалық құнын көрсетпеді. Нәтижесінде, сыртқы көтерме қорландыруды ішкі депозиттік қормен алмастыру міндеті 1-суретте көрсетілген сандық метрикалары бойынша бағалауға болатыннан гөрі әлдеқайда аз сәтті шешілді. Сұраныстың жосықсыз және қамтамасыз етілмеген құрамдас бөлігі қорлар үшін бәсекелестіктің күшеюіне, оның жасырын нысандарға көшуіне, депозиттік қорлардың құны мен тәуекелділігінің артуына және соның салдарынан олардың мисаллокацияларға негізгі қозғаушы күш болды.

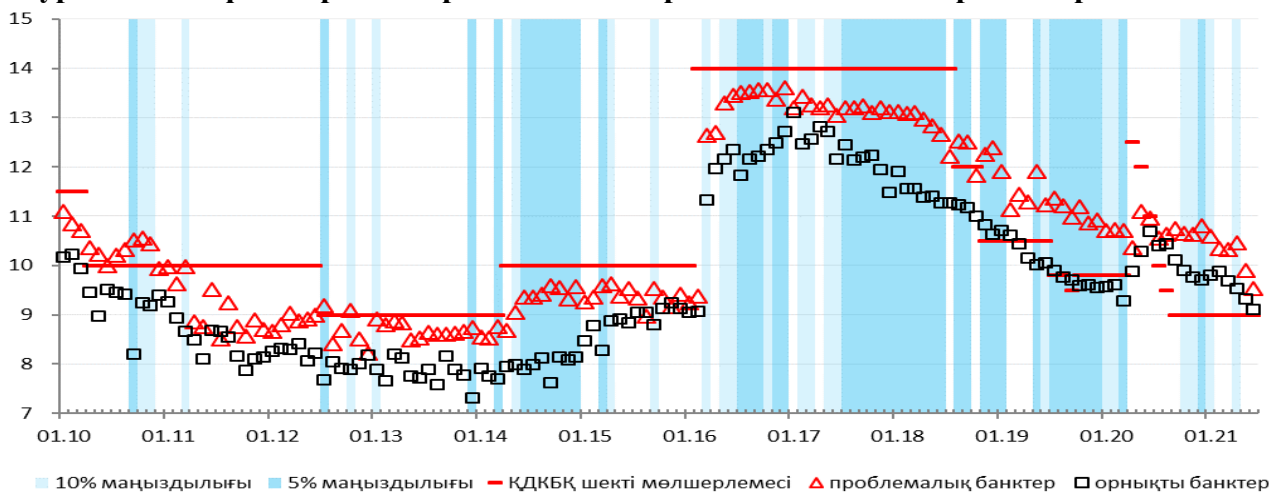
Бұл оқиға қазақстандық деректерден де растау табады. 2-сурет әлсіз банктер неғұрлым жоғары мөлшерлемелер ұсынғанын көрсетеді. Әлсіз деп кейіннен лицензиясынан айырылған немесе мемлекеттік қолдау алған банктер түсініледі. Әлсіз банктердің мұндай анықтамасы тұрақты және әлсіз банктердің депозиттері бойынша мөлшерлемелер арасындағы айырмашылықты тек тәуекел үшін сыйлықақымен түсіндіруге болмайтынын білдіреді. Біздің тізімдегі барлық әлсіз банктердің орнықты емес болғаны соншалық, оларды тарату және/немесе мемлекеттік қолдау көрсету қажет болғанын ескерсек, олар салымшыларға ұсынған тәуекелі үшін сыйлықақы (яғни, 2-суреттегі қызыл үшбұрыштар мен қара квадраттар арасындағы айырмашылық)– ҚДКҚ мен мемлекеттік бюджетті қоса алғандағы кепілгерлердің депозиттер нарығында осы банктер тартқан қорлар бойынша шеккен шығындарынан біршама аз болып шықты. Әлсіз банктер салымшыларға төлеген тәуекел үшін сыйлықақы олардың ҚДКҚ кепілдіктерін күтулерін және қаржылық тұрақтылықты

қамтамасыз ету тетіктері тарапынан анық емес кепілдіктерді ескере отырып, салымшылардың шығындарды күтуін көрсетеді.

Проблемалық банктердің мерзімді салымдары бойынша тартудың орташа мөлшерлемелері әрбір айда 2013 жылғы қаңтардан бастап 2021 жылғы маусымның соңында орнықты банктерді тарту мөлшерлемелерінен жоғары болды. Маңыздылығы 5% біржақты тесттер асып кету бір айда 48%-да статистикалық маңызды болды.

Проблемалық және орнықты банктер арасындағы спред 2015 жылы ақша нарығы айырбастау бағамын қорғау кезеңінде валюта нарығы тарапынан қысымға ұшырағанда тарылды. Бұл уақытта депозиттерді тарту мөлшерлемелері ҚДКҚ белгілеген ең жоғары мөлшерлемеге жақындады. Қалған уақытта ҚДКҚ шекті мөлшерлемелері орнықты банктерді тарту мөлшерлемелеріне қысым көрсеткен жоқ.

2-сурет. Жеке тұлғалардың мерзімді салымдары бойынша мөлшерлемелер

Ескертпе: 2016:12 - 2021:6 аралығындағы кезеңде лицензиясынан айырылған банктер, қоса капиталдандыру, төмен мөлшерлеме бойынша ұзақ мерзімді қорландыру, баланстық құны бойынша несие портфелін сатып алу жолымен 2015-2020 жылдары мемлекеттік қолдау алған немесе мемлекеттік қолдаудың көмегімен қайта құрылымдалған банктер проблемалы банктер қатарына жатқызылды. Іріктеу кезеңінде проблемалы банктердің ең көп саны 14-ке жетті (2014 жылы) және 6-ға дейін қысқарды (2021 жылы), ал орнықты банктердің саны

11-ден 10-ға дейін өзгерді. Әр уақыт кезеңінде проблемалық банктерді тарту мөлшерлемесі орнықты банктерді тарту мөлшерлемесінен жоғары емес деген нөлдік болжам тестіленді. 10% маңыздылығымен нөлдік гипотезаны жоққа шығарған кезеңдер сәл көлеңкеленген, 5% маңыздылығы – қою көлеңкеленген.

Дереккөзі: ЕДБ реттеушілік есептілігінің деректері бойынша

Қаржылық реттеу деңгейіндегі нашар банктердің депозиттер нарығынан дер кезінде шығарылмағаны проблема болғаны анық. Мәселе бүкіл банк қорлары нарығына тән болды, бірақ ҚДКҚ кепілдіктерімен бұрмаланған жеке тұлғалардың депозиттері нарығында, ол әсіресе айшық көрінді.

3.3. 2018 жылға дейін мөлшерлемелерді реттеу

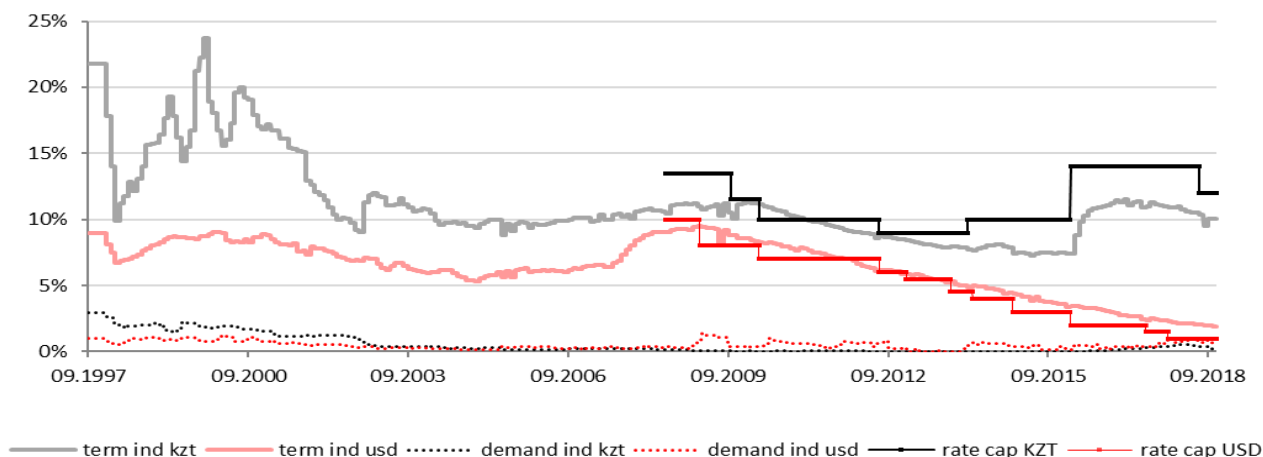
ҚДКҚ өзі құрылған соң жарты жылдан кейін депозиттер бойынша мөлшерлемелерді белгілі бір дәрежеде реттей бастады. Мандатқа сәйкес, ҚДКҚ халықтың банктік депозиттеріне беруді жүзеге асырады және банктерден сақтандыру жарналарын жинайды. Сақтандыру тетігінің бөлігі ретінде ҚДКҚ сақтандырылған депозиттер бойынша ең жоғары немесе шекті сыйақы

мөлшерлемелерін белгілеген. Шекті мөлшерлемелерін депозиттерге кепілдік беру жүйесіне қатысушы барлық банктер сақтауға міндетті. Сақтау тәртібі жарналарды көтеру және бұзушылықтар болған жағдайда қадағалау шараларын қабылдау қаупімен қамтамасыз етіледі.

Бастапқыда мөлшерлемелер бойынша шектеулер валюта бойынша сараланып, ақша нарығының мөлшерлемелеріне тәуелді болды (теңгелік үшін ҚРҰБ қайта қаржыландыру мөлшерлемесінің екі еселенген деңгейінен немесе валюталық үшін үш айлық LIBOR екі еселенген деңгейінен артық емес). Бастапқыда тәртіпті қамтамасыз ету құралы ретінде шектеуден асып кету мұндай салымдар бойынша кепілдікті жоғалтуды білдірген еді, бірақ 2003 жылы бұл шектеу алып тасталды. Мөлшерлемелерді реттеу хронологиясы Қосымшаның 1-ші және 2-кестелерінде көрсетілген.

2019 жылға дейінгі нысанда жұмыс істеген шекті мөлшерлемелерді белгілеу тетіктің бірқатар кемшіліктері болды. Шекті мөлшерлемелер депозиттің мерзіміне, мерзімінен бұрын алу шарттарына (мысалы, айыппұлдардың болуы), транзакциялық немесе өзге де сипаттамалардың болуына байланысты сараланбаған. Мөлшерлемелер салым валютасы бойынша ғана сараланды, біріншісі теңгедегі салымдар үшін, екіншісі шетел валютасындағы салымдар үшін. Шекті мөлшерлемелер деңгейі бойынша шешімді ҚДКҚ Директорлар кеңесі 2007-2018 жылдар аралығында 8 пайыздық тармаққа дейін құрайтын кең дәліз шеңберінде, яғни іс жүзінде дискрециялық түрде қабылдады. Шешім қабылдау жиілігі жартыжылдық болды, бірақ іс жүзінде шешімдер әлдеқайда сирек қабылданды. ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерінің мұндай тетігі нарық үшін икемсіз және болжамсыз болды, ал қорлар үшін зиянды бәсекелестік жағдайында онда депозиттің мерзімі мен тұрақтылығы бойынша саралаудың болмауы мерзімді мерзімді депозиттерді нарықтан ығыстыруға әкелді. Пайыздық мөлшерлеме мен шұғылдық ұғымдары нақты реттелмегені аса айқын кемшілік болған жоқ, ол тетіктің нарыққа қатысушылардың сұранысын тежеу қабілетін әлсіретті.

3-сурет. 2018 жылғы қазанға дейінгі тарту мөлшерлемелері және шекті мөлшерлемелер
Номиналды мөлшерлеме, жылдық %

Дереккөзі: ЕДБ және ҚДКҚ есептілігі

3.4. Тиімді мөлшерлемеге көшу

Мөлшерлемелердің қатаң шектелуі кезінде сұраныстың күшеюі банктердің оны айналып өту әрекеттеріне әкелді. Реттеуші төрелік негізгі екі нысанды қабылдайды: реттеудің мәні ретінде номиналды пайыздық мөлшерлемені түсіндіру және байқау мен реттеу қиынға түсетін депозиттер бойынша бағадан тыс жағдайларда бәсекелестік.

Жоғарыдан мөлшерлемені шектеу жағдайындағы қорлар үшін бәсекелестік реттелетін кірістілік метрикасы ретінде номиналды мөлшерлеменің кемшіліктеріне негізделген реттеуші төрелікке әкелді. 2017 жылға дейін реттелетін салымдар бойынша кірістілік метрикасы номиналды мөлшерлеме болды. Оның кемшіліктері ҚДКҚ шекті мөлшерлемелері депозиттер бойынша нарықтық мөлшерлемелерден әлдеқайда жоғары болғанша және нарықты тежемегенге дейін байқалмады. Алайда, нашар банктер санының өсуімен және оларды ұстап тұру үшін мемлекеттік құйылулардың төмендеуімен депозиттер үшін бәсекелестік күшейді және осындай банктер ұсынған мөлшерлемелер ҚДКҚ шекті мөлшерлемелеріне тірелді. Шектеуді айналып өту үшін банктер номиналды мөлшерлемені өзіне ыңғайлы түрде түсіндірді, соның ішінде сыйақылар, сыйлықақылар мен бонустарды есептеу, сондай-ақ ақшалай-заттай жүлделер мен өзге де артықшылықтар беру бойынша стандартты емес опциялары бар депозиттер ұсына бастады. Мәселен, бір банк салымшыларға салымға аванспен аударуды және салымшы мерзімі өткен соң алуы тиіс сыйақыны капиталдандыруды ұсынды. 2014 жылы ҚДКҚ мұндай түсіндіруді шектеуді бұзу деп есептеп, банкке кепілдік беру жүйесіне қатысу шартына сәйкес шаралар қабылдады. Банк ҚДКҚ шешімін сотта даулап, сот банк тарапын қолдады.

Біз 2016 жылғы банктердің депозиттік шарттарына жүргізген талдау банктер ұсынатын көптеген депозиттер бойынша номиналды мөлшерлемелер тиімді кірістілікті көрсетуді тоқтатқанын көрсетті. Жекелеген жағдайларда салым бойынша тиімді мөлшерлеме мен шекті номиналдық мөлшерлемеге сәйкес келетін тиімді мөлшерлеме арасындағы айырма 6 пайыздық тармаққа дейін жетті. Реттеушілік анықтамасы бар кірістілік метрикасы ретінде тиімді мөлшерлемеге көшу қажеттілігі айқын болды.

2006 жылы Ұлттық Банк *жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесіне* немесе ЖТСМ-ға кірістіліктің ішкі мөлшерлемесі ретінде анықтама берді. ЖТСМ 2005 жылы қаржы өнімдерін жарнамалау кезінде міндетті, ал 2007 жылдан бастап – шарттардың талаптарына енгізу үшін міндетті болды. Әртүрлі жылдары қарыздар (1968) мен салымдар (1991) бойынша талаптарды шынайы ашу туралы заңдар қабылдаған АҚШ-та сияқты Қазақстанда да біліктілігі жоқ салымшылардың құқықтарын қорғау үшін тиімді мөлшерлемені ашу талабы енгізілді. 2017 жылы ҚДКҚ оны реттелетін салымдар кірістілігінің метрикасы ретінде пайдалана бастаған кезде ЖТСМ-ды қолдану саласы пруденциялық міндеттерге дейін кеңейді. Сол кезде ЖТСМ ақша ағындарын анықтау шоттар мен басқа да монетарлық емес трансферттерді ашқаны үшін сыйлықтардың ақшалай құнын қосу есебінен кеңейтілді. ЖТСМ-ның бірегейлігі мен

канондылығы кірістілік метрикасы ретінде түсіндірудің көптігін жойды. Анықтаманы азаматтық құқықтан реттеушілікке ауыстыру реттеушінің түсіндірулерін сот шақыруларын ымырасыз етті. ҚДКҚ шекті мөлшерлемелері пәрменді болды.

Алайда, бұл салымдар үшін бәсекелестіктің басқа нысандарын және реттеу төрелігінің басқа да нысандарын жоққа шығармады.

3.5. Төмендетілмейтін қалдық және мерзімді нарықты қысқарту

2007 жылы сыртқы қорландыру кенеттен тоқтағаннан кейін отандық қорландыруға қажеттілік күшейе түсті. Инвесторлардың, рейтингтік агенттіктердің және халықаралық ұйымдардың талдауында қорландырудағы депозиттердің үлесі және депозиттердің несие портфеліне арақатынасы қорландыру тұрақтылығының негізгі индикаторы ретінде пайдаланыла бастады. Банктер қорландыру құны мен тәуекелдеріне назар аудармай, барлық күш-жігерін депозиттер көлемін тартуға жұмсады. Банктер клиенттер үшін қолайлы жағдайларды ұсынып, ілеспе тәуекелдер мен шығындарды өз мойнына алды. Мұның салдарынан мерзімді ұғымы біртіндеп сұйылды.

Мерзімінен бұрын алып қоюды тиімсіз және сирек ету үшін мерзімінен бұрын алып қойғаны үшін айтарлықтай жоғары айыппұлдың болуы мерзімді қорландыру шартының айқындайтын талабы болып табылады. Баламалы түрде, мерзімді шартты салымшының не мерзімінен бұрын алып қоюға құқығы жоқ не мұндай құқығы бар, бірақ ол оны пайдаланғаны үшін елеулі төлеммен қоса ілеспе шарт ретінде айқындауға болады.

Шарттарды талдау және айналымдылық статистикасы 2019 жылға дейін Қазақстандағы мерзімді деп аталған депозиттердің тек атауы бойынша ғана мерзімді болғанын көрсетті. Біздің пікіріміз 2016 жылғы сәуірде 28 банк ұсынған жеке тұлғалардың 75⁵ банктік салым шартын талдауға негізделді. Шарттар жария сипатта болғандықтан, біз мақалаға олар бойынша деректерді, олардың негізгі сипаттамаларын, сауда аттары мен оларды ұсынған банктерді енгіздік (Қосымшаның 3-кестесі).

Шарттарда мерзімді деп аталатын салымдардың көпшілігі салымшыға ең аз шектеулермен мерзімінен бұрын ішінара немесе толық алу құқығын берді. 75 шарттың ішінде тек 22 шартта ғана сыйақының едәуір бөлігін жоғалту түрінде қомақты айыппұл көзделген. Қалған шарттар мерзімді болған жоқ. 8 шартта мерзімінен бұрын алғаны үшін айыппұл немесе шектеу көзделмеген. 45 шартта мерзімінен бұрын алуға қойылған шектеулер маңызсыз болды.

Кейбір шарттарда екі аптадан бір айға дейін өзгере отырып ашылғаннан кейінгі ең төменгі кезең аяқталғаннан соң қандай да бір айыппұлсыз мерзімінен бұрын алуға рұқсат етілді. Яғни, мұндай салымдардың нақты мерзімділігі ең төменгі кезеңге тең болды. Барлық осындай шарттарда төмендетілмейтін немесе ең төменгі баланс жөнінде талаптар болды. Депозиттегі сома төмендетілмейтін баланстан да төмендемеген жағдайда,

⁵ Айыппұлдарды, толықтыру құқығын, төмендетілмейтін қалдықты және басқаларды қоса алғанда, мерзімінен бұрын алудың бірдей талаптары бар, бірақ мерзімі әртүрлі шарттар бір өнім немесе шарт ретінде қарастырылды.

салымшы депозиттегі қаражатты қандай да бір шектеулерсіз немесе айыппұлсыз ала алатын болды. Мұндай салымдар негізінен екі бөліктен: төмендетілмейтін баланс мөлшеріндегі мерзімді салымнан және төмендетілмейтін баланстан асып кету бөлігіндегі талап етілгенге дейінгі салымнан тұрды. Бұл шарттардың мерзімділігі болды, бірақ салымшының мерзім аяқталғанға дейін шоттағы қаражатты ұстап қалу міндеттемесіне емес, банктің пайыздарды есептеу және салымшыға бүкіл мерзім ішінде қаражат салуға және шоттан алуға мүмкіндік беру міндеттемесіне қатысты болды.

Төмендетілмейтін қалдығы бар депозиттерді реттеуші төрелік проблемасы осындай гибридтік салымды құрамдас бөліктерге бөлу есебінен шешілуі және олардың әрқайсысына тиісті өтімділікке пруденциалдық талаптар шеңберінде реттеуді қолдануы мүмкін еді: (1) айыппұл қолданылатын төмендетілмейтін қалдықты әкетілу коэффициенті төмен мерзімді қорландыруға жатқызу жөн еді; (2) төмендетілмейтін қалдықтан асып кеткен және айыппұлсыз алынуы мүмкін депозиттің бір бөлігін әкетілу коэффициенті жоғары мерзімсіз депозиттерге жатқызу жөн еді. Алайда, бұл мерзімінен бұрын алу үшін айыппұл мөлшерін регламенттеудің болмау проблемасын шешпес еді.

Қазақстанда ҚДКҚ реттеушілік есептілігінде мерзімінен бұрын алудың ең аз шектеулері бар (яғни, айыппұлсыз немесе төмендетілмейтін қалдықтан артық алған кезде ең аз айыппұлдармен) мұндай салымдар 2018 жылғы қазанға дейін мерзімді салымға жатқызылды, ал 2018 жылғы қазанда шекті мөлшерлемелерді реттеу шеңберінде мерзімді салым анықтамасы және мерзімінен бұрын алып қойғаны үшін ең аз айыппұлды регламенттеу енгізілгеннен кейін – «мерзімділік талаптарын қанағаттандырмайтын салымдарға» жатқызылды. Терминологиялық шатасуды болдырмау үшін біз бұдан әрі мұндай депозиттерді 2018 жылдың қазанына дейін нарықты сипаттау кезінде жалған мерзімді немесе номиналды мерзімді, ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін реформалаудан кейін - мерзімді емес деп белгілейміз. Қазақстанда 1990 жылдардың соңында төмендетілмейтін баланс айтарлықтай үлкен болды, бірақ бағаға қатысты емес бәсекелестіктен қысымға түскен соң, 2016 жылға қарай шамалы ғана (бай клиенттер үшін сирек жағдайларды қоспағанда, мың теңгеден 20 мың теңгеге дейін) төмендеді.

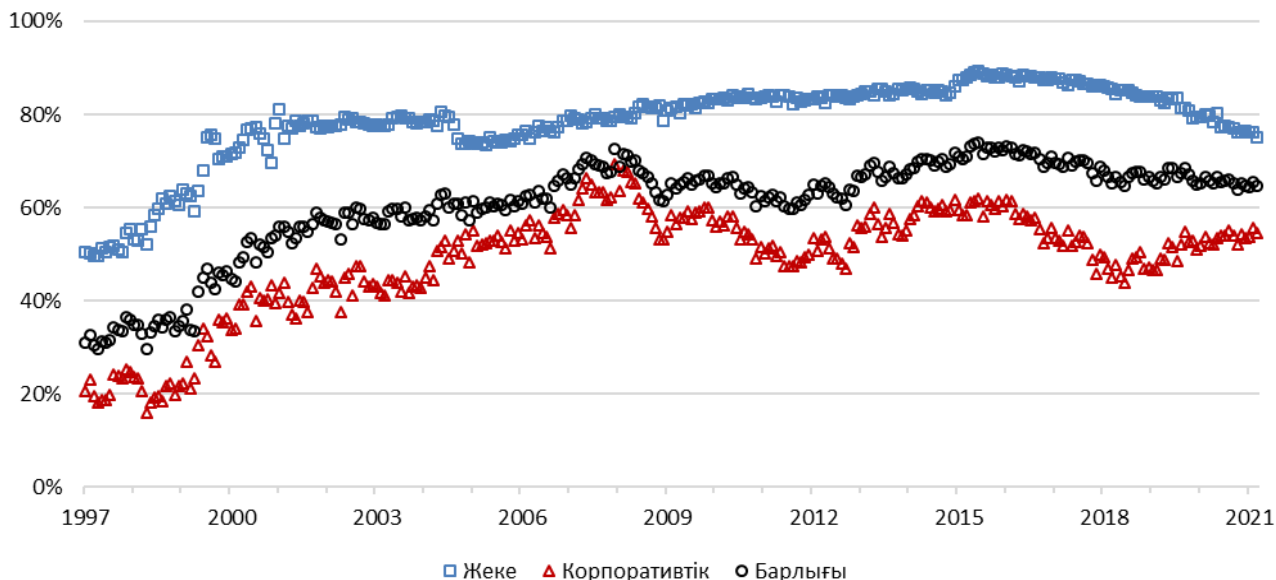
Банк статистикасындағы мерзімді салымдар үлесінің тез өсуі мерзімділік ұғымын түсініксіз етудің жанама индикаторларының бірі болып табылады. Қазақстан халқының салымдары ішіндегі мерзімді салымдардың үлесі 1998 жылғы 50%-дан 2001 жылға қарай 75-77%-ға дейін өсті, біртіндеп 2017 жылға қарай 90%-ға жетті (4-сурет). Корпоративтік депозиттер нарығында онша айқын болмаса да, ұқсас процестер болды. Салыстыру үшін, АҚШ-тың банк жүйесіне жинақ⁶ және мерзімді салымдардың үлесін 28%-дан 67%-ға дейін

⁶ АҚШ-та, қазақстандық заңнамаға қарағанда, жинақ депозиттеріне мерзімінен бұрын алу мүмкіндігі және толықтыру құқығы бар неғұрлым икемді депозиттер (мерзімді депозиттермен салыстырғанда) жатады. Сонымен бірге, АҚШ-тағы мерзімді депозиттер-бұл белгіленген мерзіммен, мөлшерлемен және сомамен стандартты депозиттік келісімшарттар, олар бойынша мерзімінен бұрын алу үшін елеулі айыппұлдар бар

арттыру үшін ширек ғасыр қажет болды (Ruebling, 1976)⁷. Бұл өсудің барлығы дерлік AST немесе NOW сияқты гибридті шоттардың таралуына дейін болды.

4-сурет. Номиналды мерзімді депозиттердің үлесі

Ескертпе. 700п есептілік статистикасы мерзімді салымдарға мерзімінен бұрын алу үшін шектеулердің немес

е айыпшұлардың болуына немесе маңыздылығына қарамастан, белгіленген мерзімі бар барлық салымдарды жатқызады.

Номиналды мерзімді депозиттердің үлесі номиналды мерзімді депозиттердің ағымдағы шоттарды қоса алғанда, бүкіл депозиттік портфельге қатынасы ретінде есептелген.

Дереккөзі: ҚРҰБ, 700Н есептілік деректері бойынша.

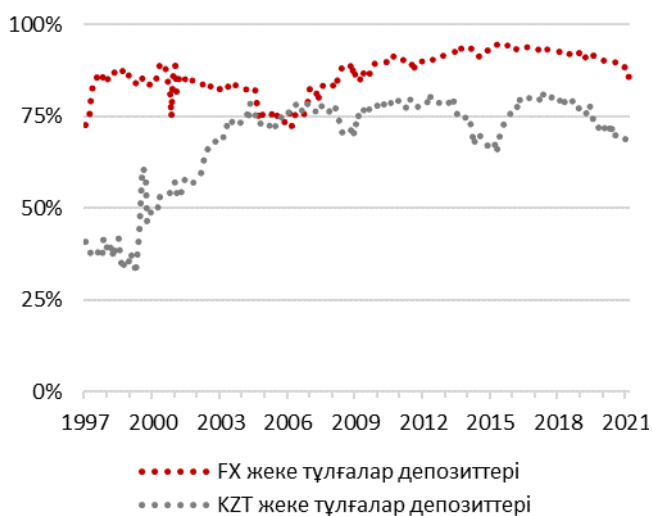
Мұның бәрі мерзімді депозиттер танымалдылығының тез өсуі мерзімді болып көрінетін, бірақ экономикалық тұрғыдан мерзімді емес өнімдердің пайда болуынан туындағанын көрсетеді. Бізде сол кезеңдегі шарттардың талаптары туралы жүйелі деректер жоқ, бірақ сақталған эпизодтық дәлелдер және басқа түсіндірмелердің болмауы 1998-2002 жылдардағы мерзімді салымдар статистикасын өсірген шарттар біздің 2016 жылғы іріктемемізде басым болған, бірақ одан да үлкен төмендетілмейтін қалдығы болуы мүмкін төмендетілмейтін қалдығы бар шарттар болғандығын көрсетеді.

Бір жағынан, 2000 жылдары Қазақстанда мерзімді салымдар танымалдылығының жылдам өсуі долларландырумен байланысты болды – доллармен салынған салымдардағы мерзімді салымдардың үлесі әлдеқайда жоғары болды (5-сурет), алайда, теңгемен салынған салымдар арасында мерзімді салымдар үлесінің өсуі айтарлықтай болды.

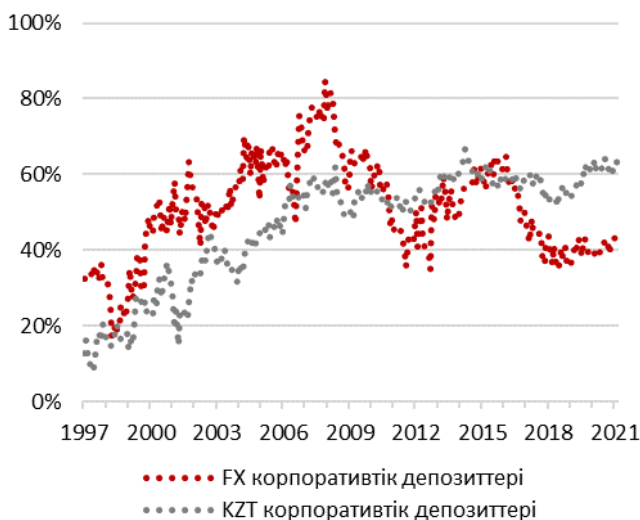
⁷ Ruebling серзімді және жинақ салымдарының үлесін емес, олардың талап етуге дейінгі салымдарға арақатынасын келтіреді, 1951 жылы 0,41 және 1976 – 2,04.

5-сурет. Валюталар бойынша номиналды мерзімді депозиттердің үлесі

5А. Жеке тұлғалар депозиттері портфелі бойынша

5Б. Корпоративтік депозиттер портфелі бойынша

Ескертпе: Номиналды мерзімді валюталық депозиттердің үлесі номиналды мерзімді валюталық депозиттердің ағымдағы шоттарды қоса алғанда, бүкіл валюталық депозиттік портфельге қатынасы ретінде есептелген.

Номиналды мерзімді теңгелік депозиттердің үлесі номиналды мерзімді теңгелік депозиттердің ағымдағы шоттарды қоса алғанда, бүкіл теңгелік депозиттік портфельге қатынасы ретінде есептелген.

Дереккөз: ҚРҰБ, 700н есептілік деректері бойынша..

Нақты мерзімді салымдардың жойылуы, дұрысында олардың нарықта болмауы мерзімділік үшін сыйлықақы болмаған кезде көрінді. Барлық банктер мерзімінен бұрын алу мүмкіндігіне қарамастан депозиттер бойынша бірдей мөлшерлеме ұсынды. Мәселен, 2016 жылғы сәуірде мерзімінен бұрын алғаны үшін айыппұл салынған салымдар бойынша орташа мөлшерлеме 11,8%, ал айыппұлсыз салымдар бойынша – 11,7% болды. Нәтижесінде нақты мерзімді салымдардың үлесі сияқты нақты ұстау мерзімі қысқарды. Шартта көрсетілген мерзімге қарамастан мерзімді салымдар іс жүзінде бір айлық немесе талап етілгенге дейінгі салымдарға айналды. 2016 жылға қарай нарықта мерзімді емес депозиттер басым болды. Біздің бағалауымыз бойынша, жеке тұлғалардың мерзімді депозиттер портфелінде нақты мерзімді қорландыру 4%-ды⁸ құрады.

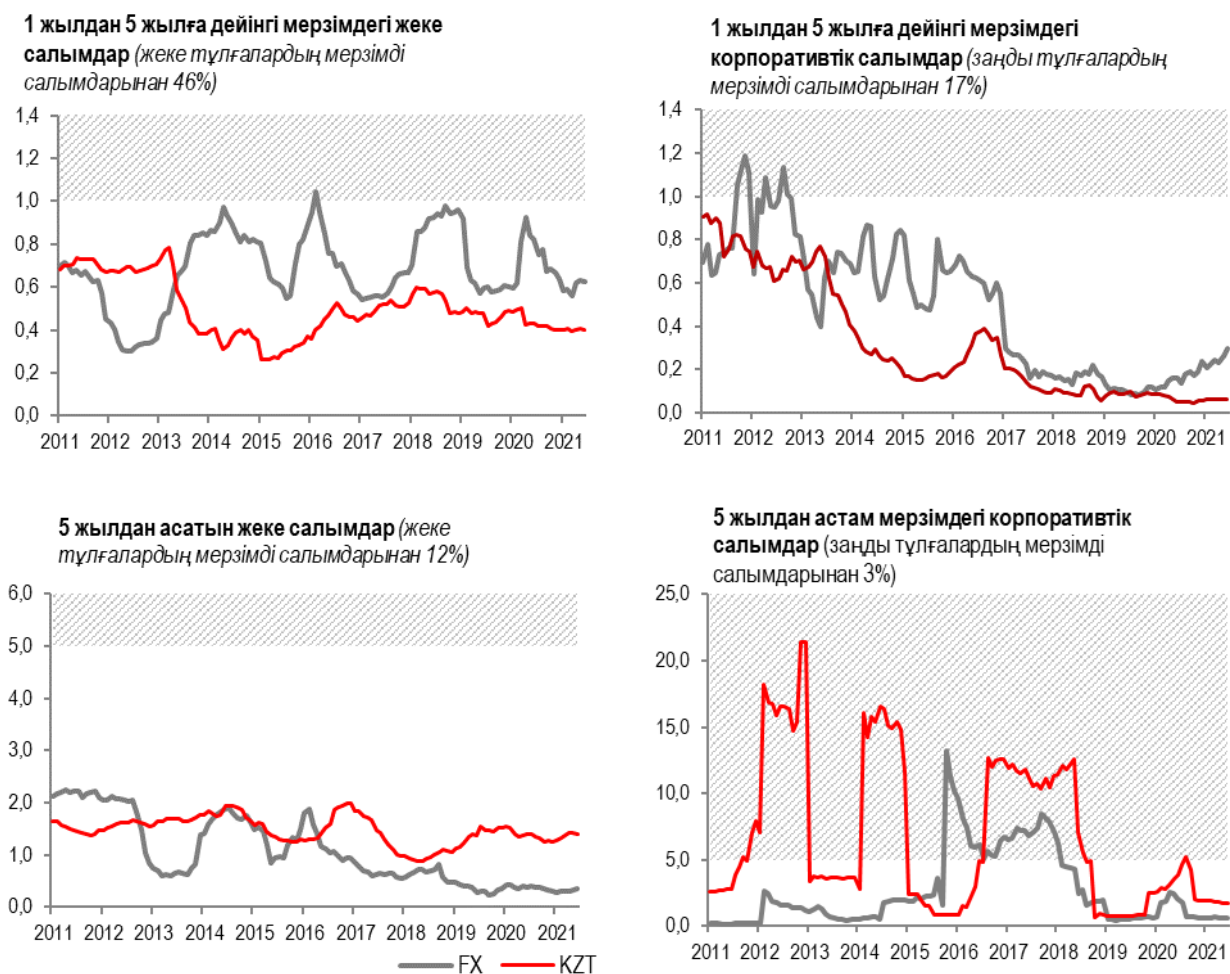
Реттеушілік статистика деректері бойынша шоттардың айналымдылығын талдау номиналды мерзімді салымдарды ұстаудың орташа мерзімдерінің 2011-2020 жылдардағы іріктелген шарттық салымдардан әлдеқайда төмен болғанын көрсетеді (6-сурет). 2017-2018 жылдары халықтың номиналды мерзімі 1 жылдан 5 жылға дейінгі депозиттерін ұлттық валютада ұстаудың орташа

⁸ Бағалау 2016 жылғы сәуірдегі деректер бойынша жүргізілді. Нақты мерзімді қорландыруға біз 1) мерзімінен бұрын алғаны үшін қомақты айыппұл салынған мерзімді шоттарды және 2) төмендетілмейтін балансы бар шоттардағы төмендетілмейтін балансты жатқыздық. Біз *жалған мерзімділерге* 1) мерзімінен бұрын алғаны үшін азғана айыппұл салынған мерзімді шоттарды және 2) шоттардағы сома мен төмендетілмейтін баланс талабымен шоттардағы төмендетілмейтін баланс қалдығының арасындағы айырманы жатқыздық.

мерзімі шамамен 5-6 ай болды. 2013 жылға дейін мұндай салымдарды банктер шамамен 8-9 ай ұстап тұрды.

Корпоративтік салымдардың мерзімділігі де шарттық салымнан біраз төмен болды. Номиналды мерзімі 1 жылдан 5 жылға дейінгі корпоративтік депозиттерді ұстаудың орташа мерзімі 2 ай болды. Біз корпоративтік салымдар шарттарын жүйелі түрде талдай алмадық, өйткені олар жеке тұлғалармен жасалған шарттарға қарағанда жария шарттарға жатпайды, бірақ активтерді басқарудағы жеке тәжірибені негізге алсақ, корпоративтік шоттардың нақты мерзімділігінің төмен болуының ықтимал себебін жеке салымдармен – төмендетілмейтін қалдығы бар салымдардың үстем болуымен бірдей деп айтуға болады.

6-сурет. Номиналды мерзімді депозиттерді ұстаудың орташа мерзімі

Ескертпе: Ұстап қалудың орташа мерзімін біз шоттардағы қалдықтардың шоттардағы айналымға қатынасы ретінде бағаладық. Айналым деп шоттарға салынған және шоттан алынған қаражат арасындағы орташа мәнді айтамыз. Есептеу үшін біз бір айда ашылған салымдардың көлемі бойынша, өтелген немесе алынған салымдардың көлемі бойынша, депозиттердегі қалдықтар бойынша деректерді пайдаландық.

Нақты мерзімді шарттарға келетін болсақ, олардың көпшілігі (22-нің 19-ы) ең аз қалдықтары мен айналымдары бар ескі депозиттік өнімдер болды. Үш немесе одан да көп депозиттік өнімді ұсынған 17 банктің тек екеуі ғана номиналды мерзімді салымдарды ұсынған жоқ. Бұл екі банктің нарықтағы,

шетелдік акционерлердегі үлесі аз болды және мерзімділігі үшін сыйлықақы төледі.

Қалған банктер мөлшерлемелерді депозит шарттарына байланысты сараламады, іс жүзінде шын мәнінде мерзімді (11,8%) және жалған мерзімді депозиттер (11,7%)⁹ бойынша бірдей мөлшерлемелерді ұсынды. Біз номиналды мерзімді салымдардың қарқынды өсуін бағаға қатысы жоқ бәсекелестіктің күшеюімен байланыстырамыз. Шынында да, мерзімді салымдар мерзімді емес депозиттермен бәсекеге түсе алмады, өйткені мөлшерлемені реттеу жағдайында бәсекелестік реттелмейтін мерзімділік жағдайларына ауысты. Мерзімді сегментті қалпына келтіру үшін мерзімді және басқа да салымдар арасында реттеу желісін жүргізу қажет болды.

Депозиттер нарығының проблемалары қорландыру тәуекелдерінен және құнының жоғары болуынан көрінді. Бастапқыда депозиттер нарығы көптеген сыртқы әсерлермен және интервенциялармен бұрмаланғандықтан, ал өнімнің құрылымы және оның бағасын белгілеу осы реттеуші талаптар мен интервенциялардың қысымынан қалыптасатын болғандықтан, сауықтыру міндеттері ең алдымен теріс сыртқы әсерлерді күшейтетін себептерді анықтау мен жоюда болды.

Екінші міндет – өнімдердің құрылымын диагностикалау және оларды жою. Мерзімді қорландырудың мүлде болмауы мөлшерлемелерді шектеу жағдайларында салымдар үшін бәсекелестіктің бағаға қатысы жоқ өлшемдерге ауысуына байланысты болды және банктер транзакциялық қолайлылықты ұсынған өнімдердің пайда болуына алып келді, осылайша өтімділік тәуекелдерін өзіне қабылдады.

Нақты мерзімді салымдар нарықтан біртіндеп жойылды, себебі олар мерзімді емес салымдармен бәсекелесе алмады. Қолайлылық тұрғысынан олар айқындау бойынша бәсекелеге түсе алмады. Барлық салымдар бойынша мөлшерлемелер мерзімділігіне қарамастан ҚДКҚ-ның шекті мөлшерлемесіне тірелді.

Нарықтық тәжірибеде мұндай өнімдер болмаған кезде мерзімді нарықты құру оның жойылуына апарған талаптардың күшін жоюға қарағанда, көп күш салуды және араласуды қажет етті. Мерзімінен бұрын алғаны үшін қомақты айыппұлдың болуы және мерзімділік пен мерзімдер бойынша шекті мөлшерлемелерді саралау ретіндегі мерзімділік талаптарын реттеушілік айқындау осындай реттеушілік талаптар болды.

3.6. Толықтыру құқығы

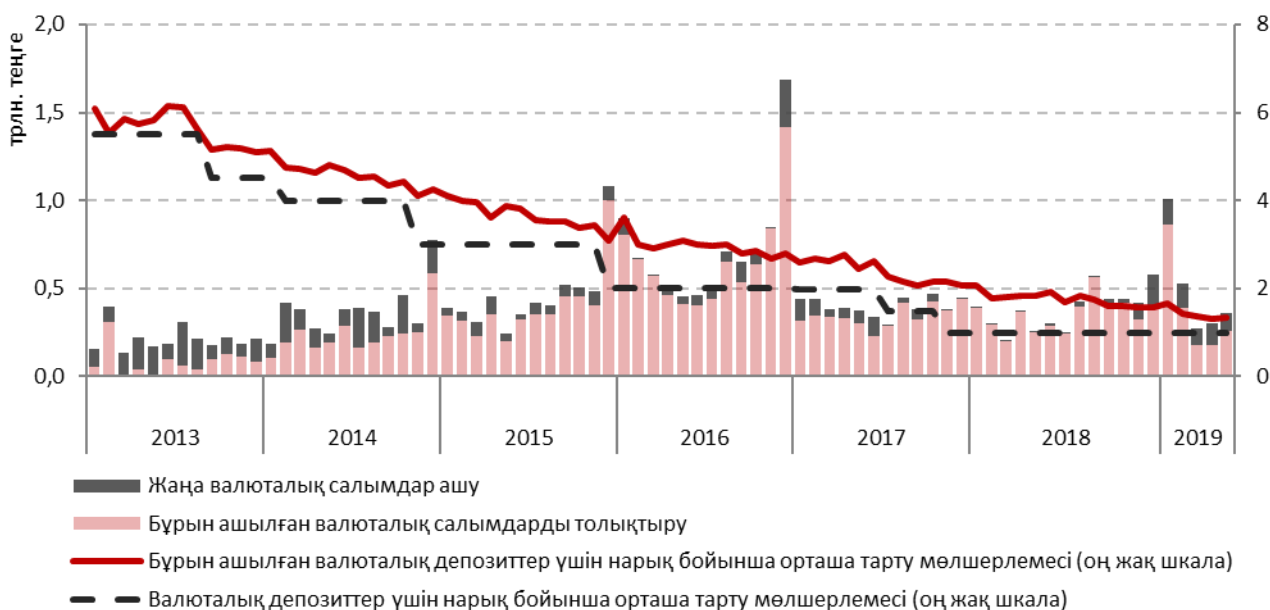
Тіркелген мөлшерлеменен номиналды мерзімді салымдар елеулі айыппұлдарсыз мерзімінен бұрын алу құқығына қоса шексіз толықтыру құқығын берді. 2016 жылы банктер ұсынған 75 мерзімді өнімнің 54-і шексіз толықтыру құқығын, 8-і ең жоғары сома түрінде белгілі бір шектеулермен толықтыру құқығын немесе банктің толықтыруды қабылдаудан бас тарту құқығын берді, ал 13-і толықтыру құқығын бермеді.

⁹ 01.04.2016 ж. депозиттік шарттарды талдау нәтижелері бойынша

Депозиттерді толықтыру құқығымен байланысты пайыздық тәуекелдер ескерілмей қалды. 2016 жылы банктер ұсынған толықтыру құқығы шектелмеген депозиттер бойынша орташа мөлшерлеме (12,3%) талаптары толтыруда жекелеген шектеулерді көздейтін (11%) немесе толықтыру құқығы жоқ (10%) депозиттер бойынша орташа мөлшерлемелерден жоғары болды.

Тіркелген мөлшерлемесімен бірге толықтыру құқығы банк үшін пайыздық тәуекел тудырды, ол депозиттің қалған мерзімінде ағымдағы нарықтық мөлшерлеме салым мөлшерлемесінен төмен төмендеген кезде іске асырылды. Бұл негізінен шекті мөлшерлеменің төмендеу кезеңінде валюталық салымдар бойынша болды (7-сурет). Нәтижесінде банктер нарықтық мөлшерлемелерден ғана емес, ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерінен де асатын мөлшерлемелер бойынша қорландыруды тартты.

7-сурет. Жаңа және бұрын ашылған валюталық салымдарды толықтыру

Дереккөз: Қазақстанның қаржылық тұрақтылығы туралы есебі, 2018-2019 ІЖ.

Экономикалық тұрғыдан, толықтыру құқығы салымшыға ұсынылған пайыздық опция болды. Толықтырудың күтілетін көлемі, күтілетін мөлшерлемелер және олардың құбылмалылығы туралы ақпарат болған кезде оның құнын бағалау қиын болған жоқ. Іс жүзінде бұл өлшемдерді бағалау керек болды. Мысалы, шарттарда толықтыру құқығын пайдалану ол әдетте шектелмеді, бірақ іс жүзінде бұл құқықты пайдалану салымшыда бар бос қаражатпен, қарыз қорларына қол жетімділіктің болмауымен және опционның үшінші тұлғаларға берілмеуімен шектелді.

3.7. 2018 жылғы мөлшерлемелерді реттеу тетігін реформалау

Осы кемшіліктерді жою үшін 2018 жылдың соңында ҚДКҚ шекті мөлшерлемелер тетігіне реформа жүргізілді. Оның негізгі мақсаты шынайы мерзімді депозиттер нарығын қалыптастыру болды, онда депозиттердің бағасы жеделдікті, мерзімінен бұрын алу құқығын, толықтыру құқығын ескереді,

сондай-ақ депозиттердің құны қазынашылар мен банк тәуекелгерлерінің осы қорлар үшін төлеуге дайын екендігін көрсетеді. Шекті мөлшерлемелер мерзімділігі мен мерзімі бойынша саралана бастады. Шарттың талаптарына байланысты депозиттер нарығы жіктеуішпен - «мерзімді емес», «мерзімді» және «жинақтық» болып үш сегментке бөлінді.

Мөлшерлемелерді реттеу реформасы бойынша ұсыныстар банктермен салымдарға кепілдендіру кепілдік беру жүйесінің мәселелерін талқылау үшін құрылған ҚДКҚ Консультациялық кеңесінде нарық қатысушыларымен талқыланды. Кеңестің шешімдері банктердің келісілген ұстанымын білдіреді, бірақ реттеуші үшін орындау міндетті емес. Кеңестегі талқылау мәселеге қатысты қадағалаудағы банктерге өз ойын және оны шешу туралы өз көзқарасын жеткізуге, қалыптасқан ұғымдарды растауға немесе керісінше жоққа шығаруға мүмкіндік береді.

Банктерден негізінен бөлшек бизнес басшылары және банктердегі қызметі тарту көлемі және нарық үлесі бойынша бағаланған өнім әзірлеушілері қатысты. Бұл Кеңеске қатысушылардың қорландыру тұрақтылығы мен құны мәселелеріне назарының аз болғанын, өнімдерді жасау, салымшылардың оларды қабылдауы мәселелеріне және банктер арасында қорларды бөлуге әсер еткен мәселелерге көбірек көңіл бөлгенін байқатты. Атап айтқанда, банктердің пікірлері олардың халықтың депозиттеріне қаншалықты тәуелді болғанына және қандай түріне байланысты екіге бөлінді.

Неғұрлым тұрақты банктер мерзімділікті реттеушілік айқындауды енгізу және шекті мөлшерлемелерді мерзімділігі бойынша саралау жоспарларына барынша қолдау көрсетті. Анықтамалардың қарапайымдылығына ұмтылысы, өнімдерді жасау кезінде құқықтық тәуекелдерден қауіптенуі әмбебап болды. Талқылаулар банктердің депозиттер үшін салауатты бәсекелестік нәтижесінде мөлшерлемелердің өсу қаупін түсінетіндігін көрсетті және кейбіреулері біржақты тәртіппен мөлшерлемелер бойынша бәсекелестікті тоқтатуды мойындады. Жекелеген банктер нарықтық бенчмаркке негізделген шекті мөлшерлемелер тетігінің мөлшерлемелердің өсуін тоқтату қабілетіне күмән келтірді.

Нәтижесінде, екі жыл ішінде үш талқылаудан кейін шекті мөлшерлемелер механизмін реформалау дайындалды және қабылданды. Енгізілген сараланған шекті мөлшерлемелердің тетігі негізгі белгілерде Ресей мен АҚШ-тағы мөлшерлемелерді реттеу тетіктеріне ұқсас болды, бірақ сол сияқты қазақстандық нарықтың ерекшеліктерін де көрсетті.

ҚДКҚ мерзімді салымды ең төменгі мөлшерден төмен емес мерзімінен бұрын алып қою үшін міндетті айыппұл шартын қамтитын ретінде айқындады. Ең төменгі айыппұл алынатын сомаға қолданылған және (алып қою күніне) мыналардың ең болмағанда бірінен төмен болмайтын пропорционалды айыппұл ретінде айқындалды: 1) есептелген сыйақының жартысы; 2) шарттық мөлшерлеменің жартысы бойынша сыйақыны қайта есептеу нәтижесінде шығындар; 3) соңғы 90 күн ішіндегі сыйақылар; 4) мерзім аяқталғанға дейін есептеуге болжанған сыйақының жартысы.

ҚР Азаматтық Кодексі шеңберінде мерзімді деп танылатын айыппұлдарсыз не ең азынан төмен айыппұлдармен номиналды мерзімді депозиттер, ҚДКҚ мөлшерлемелерін реттеу шеңберінде мерзімділік шартына сәйкес келмейтін депозиттер (мерзімсіз салымдар) ретінде айқындалды. ҚДКҚ.

Шамамен сол уақытта ҚР Азаматтық Кодекс «жинақтық» салымына анықтама берді. Онда мерзімінен бұрын алу құқығы үш талаптармен қатаң шектелді: барлық есептелген сыйақыны жоғалту, мерзімінен бұрын алу туралы хабарланған күннен бастап төлемнің бір айға кешіктірілуі, ішінара алу мүмкіндігі жоқ.

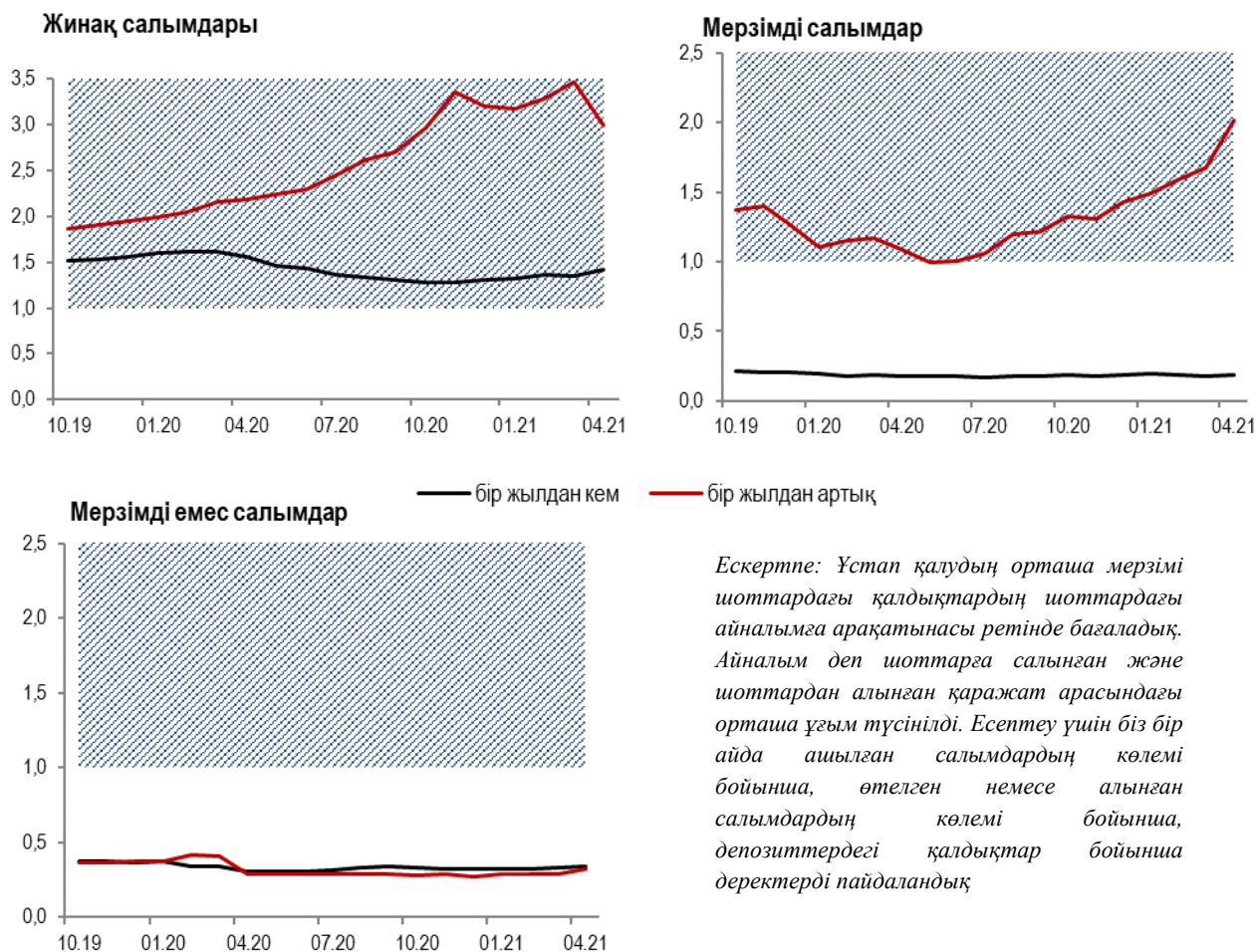
«Жинақтық» реттеушілік анықтама бойынша автоматты түрде мерзімді санатына өтетін, өйткені ҚР Азаматтық Кодексте белгіленген «жинақтық» бойынша айыппұл мерзімді үшін ең төменгі айыппұлдан жоғары болды. Алайда, мөлшерлемелерді реттеу және нарықты сегменттеу мақсаттары үшін «жинақтық» бойынша шекті мөлшерлемелерді меншікті нарықтық бағдарына байланыстыра отырып, мерзімді мөлшерлемелерге қарамастан белгілеу туралы шешім қабылданды.

Теңгелік мерзімді және жинақ депозиттері бойынша мөлшерлемелер мерзімі мен толықтыру құқығының болуына байланысты саралана бастады. . Толықтыру құқығы тіркелген мөлшерлемесі бар мерзімді салымдар бойынша пайыздық тәуекелдерді арттырды. Салымдардың толық құнын есепке алу үшін толықтыру құқығы бар мерзімді салымдардың шекті мөлшерлемелері толықтыру құқығының құнын бағалауға төмендетіле бастады, оның әдістемесі реттеу тетігінің бір бөлігі болды және кейінірек оны Мұстафин мен Әлімбетова (2019) сипаттаған. Валюталық салымдар бойынша шекті мөлшерлемелерді белгілеудің дискрециялық тетігі және мерзімі бойынша саралаудың болмауы сақталды.

Шешім қабылдау жиілігі тоқсандыққа дейін, ал жарты жылдан кейін айлық жиілікке дейін қысқартылды. Шекті мөлшерлемелер деңгейі өткен кезеңдегі депозиттер нарығының сол реттелетін сегментіндегі нарықтық мөлшерлемелерге 150 базистік тармаққа тең тұрақты спредпен байланыстырылды. Кейінірек мерзімі 6 айдан аз мерзімді емес депозиттер мен мерзімді депозиттер үшін базалық мөлшерлемеге қосымша байланыстыру енгізілді.

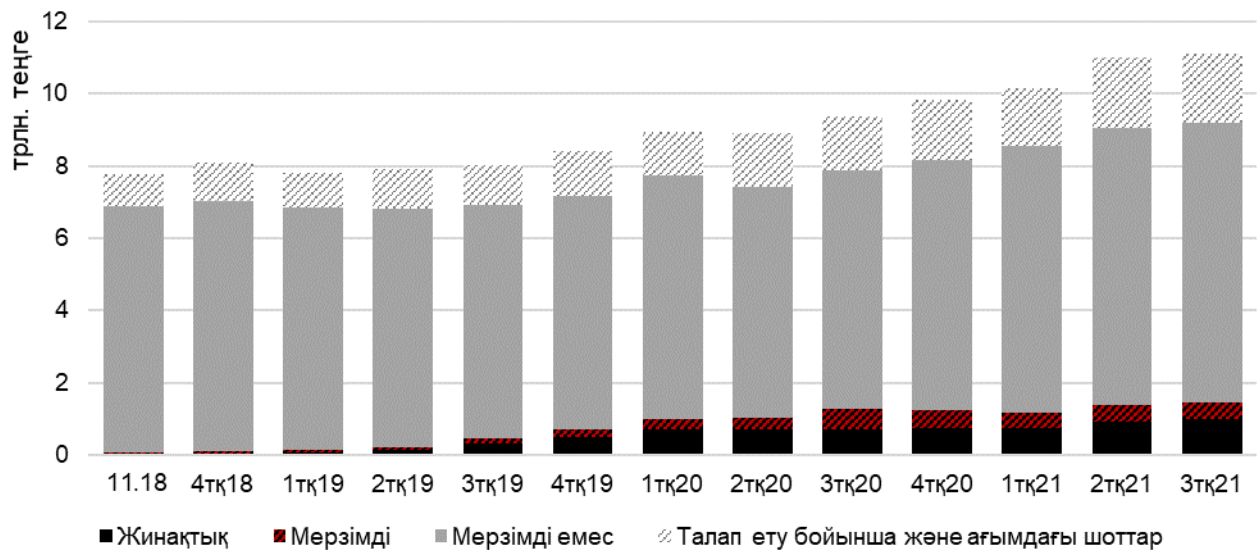
Механизм неғұрлым автоматты болды, дискрециялығы кеміді, болжамдығы артты және сол кезде Ресейде және АҚШ-та қолданылған тетіктерге ұқсас бола бастады. 2019 жылға дейінгі сияқты, Ресей мен АҚШ-та да 1986 жылға дейін де шекті мөлшерлемелер капиталдың жеткіліктілігіне қарамастан, барлық банктерге қолданылды.

8-сурет. Депозиттердің айналымдылық мерзімі және реттеу реформасынан кейінгі шарт бойынша мерзімі, жыл

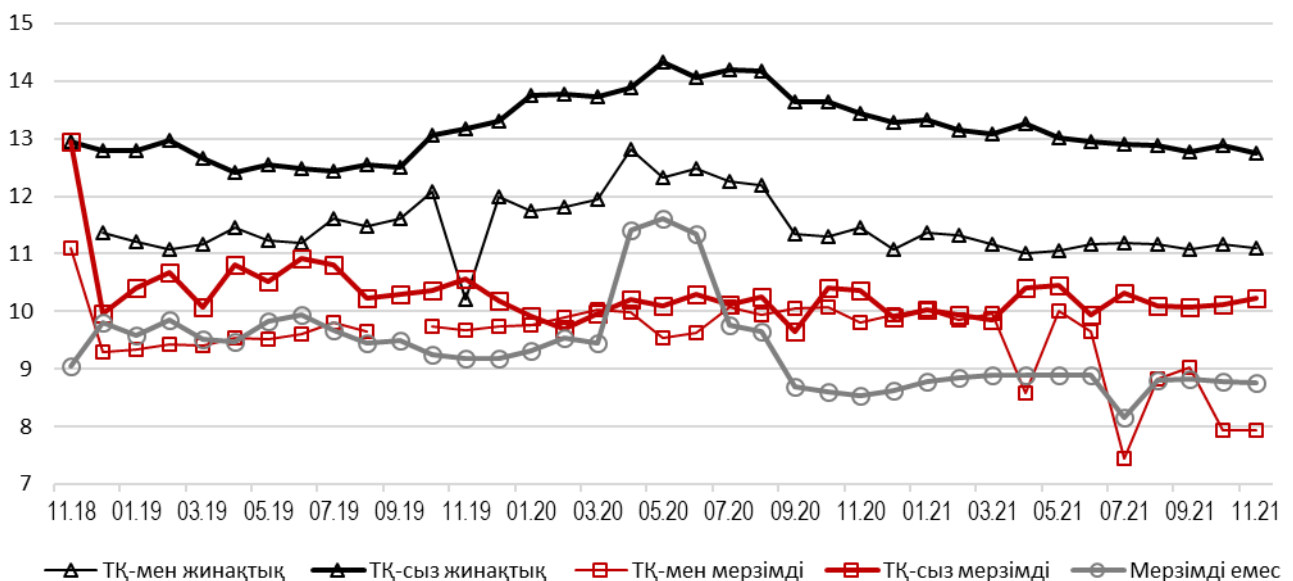
6 және 8-суреттерді салыстыру мерзімді нарық құру бөлігіндегі реформаның табыстылығын көрсетеді. Реформадан кейін «жинақтық» салымдарын қоса алғанда, мерзімді депозиттердің айналым мерзімі шарттық мерзімнен төмен төмендеген жоқ, яғни «мерзімді» және «жинақтық» салымдар тек атауы бойынша ғана емес, мінез-құлқы бойынша да мерзімді болды. Реформа басталғаннан бері 3 жыл ішінде «мерзімді» және «жинақтық» салымдардың үлесі бөлшек қорландырудың нөлден 15%-ға дейін өсті және салыстырмалы юрисдикциялар деңгейіне жетпесе де, өсуін жалғастыруда (9-сурет). Мерзімділігі бойынша бөлу әртүрлі мерзімді салымдар арасындағы спредтерде де айқын байқалады (10-сурет).

9-сурет. Халықтың мерзімділігі бойынша депозиттерінің құрылымы

Ескертпе: кезең соңындағы қалдықтар, Отбасы Банкісіз
Дереккөзі: ЕДБ, ҚДКҚ есептілігі

10-сурет. Мерзімділігіне қарай орташа нарықтық мөлшерлемелер ЖТСМ, жылдық %

Ескертпе: жинақтық және мерзімді салымдар бір жыл мерзімінде таңдап алынды. ТҚ шартта «толықтыру құқығының» болуын білдіреді.
Дереккөзі: ҚДКҚ есептілігі

Мерзімді депозиттер үлесінің өсуіне қарамастан, мерзімді емес депозиттер банктерді қорландыру базасының негізі болып қала береді, ал депозиттер нарығы баға белгілеудің қалаған тиімділігіне әлі қол жеткізген жоқ. «Жинақ» депозиттерінің құны объективті түрде өте жоғары болып қалуда, ал «мерзімді» депозиттермен спред негізсіз кең – үш жыл ішінде ол сирек 2,5

пайыздық тармақтан төмен төмендеді, ал 2020 жылдың жазында 3.5 пайыздық тармақтан жоғары тұрақты түрде сақталды. Ақша нарығының мөлшерлемелері бар «жинақ» спреді (TONIA) кем дегенде 1 пайыздық тармаққа кеңірек болды.

Қорландырудың тұрақтылығын арттырудың мақсаты осындай жоғары бағаны қаншалықты ақтайды? Маржаны тарылту арқылы қымбат қорландыру банктің тұрақтылығының неғұрлым іргелі формасына - оның франшизасының нарықтық құнына нұқсан келтіреді.

«Жинақ» пен «мерзімді» арасындағы айырмашылығы бір айлық айырбастау мерзімін кейінге қалдыруда және сәл үлкен айыппұлда. Бәлкім, спред салымшылар айырбасталымды кейінге қалдырғаны үшін талап ететін сыйлықақыны көрсетуі мүмкін. Бірақ реттеуші үшін неғұрлым өзекті мәселе - банктер кету тәуекелін тиісінше төмендеткені үшін қандай сыйлықақы төлеуге дайын? 2018 жылы жеті банкте жүргізілген сауалнама қазынашылар мен тәуекелшілер бұл сыйлықақыны 25-150 бп аралығында бағалайтынын көрсетті. Бұл тиімсіздіктің себептерін әлі анықтау керек, бірақ қазынашы немесе тәуекелшінің позициясы банктердің корпоративтік басқару жүйесінде айтарлықтай маңызды емес екені анық.

Баға белгілеудің екінші аномалиясы 2020 жылдың күзіне дейін «мерзімді» және «мерзімді емес» арасында спредтің болмауы болып табылады. Бәлкім, банктер «мерзімді» салымдар тобыны мүмкіндіктерін бірден анықтай алмаған шығар. Мүмкін, банктер салымшылар үшін үйреншікті құралдардан біржақты түрде бас тарту мөлшерлемесін төмендетуден қорыққан шығар. Қалай болғанда да, мерзімді емес мөлшерлеме бойынша шекті мөлшерлеменің формуласы өзгерген соң, спред 1 пайыздық тармаққа дейін кеңейді және бір жылдан астам уақыт осы деңгейде тұрақты сақталады.

3.8. Талап етуге дейінгі салымдар және ағымдағы шоттар

Тәуекелге бағдарланған қадағалау жөніндегі заңмен ҚР Азаматтық Кодекске талап ету бойынша салымдардың сыйақы мөлшерлемесіне (0,1%-дан аспайтын) және ағымдағы шоттар бойынша сыйақы мөлшерлемесіне (толық тыйым салу) шектеу енгізілді. ҚР Азаматтық Кодексінің жаңа редакциясы банктерді ағымдағы шоттарға төлемдер көлеміне пропорционалды түрде немесе шартта көрсетілген абсолютті шамада, бірақ шоттағы қаражат пен ұстап қалу мерзіміне байланысты емес бонустарды есептеумен шектемеді. Реттеушілік есептілікке қарасақ, жекелеген банктердің ағымдағы шоттары бойынша пайыздық емес шығыстар ҚР Азаматтық Кодексінде белгіленген пайыздық шығыстарға осы шектеулер енгізілгенге дейін де, енгізілгеннен кейін де шектеулерден әлдеқайда асып түсті.

Бұдан басқа, талап ету салымдары бойынша сыйақыға тыйым салуды енгізу, сондай-ақ ҚР Азаматтық Кодексінде қолданыстағы біржақты тәртіппен сыйақыны төмендетуге тыйым салу талап ету салымдарына жақын гибридтік шоттардың мерзімді емес депозиттері негізінде дамыту үшін жағдай жасады.

Халықаралық тәжірибеде талап ету бойынша салымдар мен ағымдағы шоттар бойынша сыйақыға тыйым салу біртіндеп қолданыстан шығып келеді. Мәселен, Ресейде талап ету салымдары бойынша сыйақы РФ Азаматтық

Кодексінің тарапынан да, реттеушімен де шектелмеген. Бұдан басқа, қазақстандық заңнамаға қарағанда, Ресейде банк талап еткенге дейінгі салым бойынша біржақты тәртіппен сыйақы мөлшерлемесін өзгерте алады, оның ішінде салымшыны бұл туралы бір ай бұрын хабардар ету қажеттілігімен төмендете алады¹⁰. Олар банктер бір-бірімен бәсекелесетін және неғұрлым төмен мөлшерлеме қалыптасатын орынға бөлінген. Мәселен, олардың әрқайсысы нарықтық мөлшерлемелерге байланысты мерзімді депозиттер мен талап ету бойынша салымдардың шекті мөлшерлемелер арасындағы айырмашылығы шамамен 1%¹¹ құрайды.

3.9. Мөлшерлемелері құбылмалы депозиттерді дамыту

Мөлшерлемесі құбылмалы депозиттерді дамыту үшін кедергілерді жою депозиттерді реттеу реформасының міндеттерінің бірі болды. Әзірлеушілер құбылмалы мөлшерлемелер банктерге мерзімді депозиттер бойынша және алып қоюдың неғұрлым икемді талаптары бар депозиттер бойынша қорландыру тәуекелдерін неғұрлым тиімді басқаруға мүмкіндік берер ме еді деп есептеді. Мерзімді депозит бойынша құбылмалы мөлшерлеме өтімділік тәуекелін арттырмай, нарықтық мөлшерлемелер төмендеген кезде пайыздық тәуекелді жоюға мүмкіндік берді. Алудың талаптары неғұрлым икемді депозит бойынша құбылмалы мөлшерлеме нарықтық мөлшерлемелер көтерілген жағдайда олардың кету ықтималдығын айтарлықтай қысқарта отырып, қымбат емес қорларды тартуға мүмкіндік берді.

ҚР Азаматтық Кодексті түсіндіруі мұндай салымдарды дамытудың кедергісі болды. Сол уақытта ҚР Азаматтық Кодексі¹² банктерге «сыйақы мөлшерін ұлғайту немесе банк салымы шартында көзделген салым мерзімін ұзарту жағдайларын қоспағанда, сыйақы мөлшерін біржақты тәртіппен өзгертуге» тыйым салды. Біз сауалнама жүргізген банк заңгерлерінің пікірінше, мұндай шектеу мөлшерлемесі өзгермелі немесе индекстелген өнімдер үшін құқықтық тәуекелдер тудырды және олардың айтқанымен келіспеу қиын. «Салым мерзімін ұзарту» туралы ескертпе автоматты ұзартулар арқылы нақты құбылмалы мөлшерлемелер үшін мүмкіндік қалдырғанымен, іс жүзінде банктер ұзартулар санын шектеді.

ҚР Азаматтық Кодексінің 760-баптың 2-тармағы әрқашан осындай прескриптивті болған емес, ал мөлшерлемесі құбылмалы депозиттер үшін құқықтық тәуекелдер осындай елеулі болды. ҚР Азаматтық Кодексінің 760-бабының 2011 жылғы ақпанға дейінгі редакциясында банктің «сыйақы мөлшерін біржақты тәртіппен өзгерту» құқығының болмауы «егер шартта өзгеше көзделмесе» деген шартпен ескертілді, яғни шарт еркіндігі қағидаттарына және азаматтық құқық дәстүрлеріне сәйкес әдепкі стандартты талап болып табылды. Алайда, сол кездері де банктер мөлшерлемесі құбылмалы депозиттер жасаған жоқ.

¹⁰ Ресей Федерациясының Азаматтық Кодексінің 838-Бабы

¹¹ <https://www.cbr.ru/Collection/Collection/File/39341/budv-2021-12.xls>

¹² ҚР Азаматтық Кодексінің 760-бабы, 2-тармағы

Осыған байланысты, реформа ҚР Азаматтық Кодексін ырықтандыру арқылы 2011 жылғы ақпанға дейін қолданылған ескі анықтамаға қарай жылжымағаны маңызды. Керісінше, 2018 жылы өзгермелі мөлшерлемеге байланысты құқықтық тәуекелдерді жою үшін Тәуекелге бағдарланған қадағалау туралы заң барынша жан-жақты регламенттеу арқылы болды, атап айтқанда, ҚР Азаматтық Кодексінде өзгермелі мөлшерлемені «мөлшері банктік салым шартында көзделген талаптарға сәйкес өзгертін» шама ретінде айқындауды берді, сондай-ақ құбылмалы сыйақы мөлшерлемесін есептеу тәртібін, қолданылу шарттарын «айқындаушы ретінде қаржылық реттеушіге сілтеме жасады.

Сонымен қатар, ҚДКҚ мөлшерлемелерді реттеу тетігі шеңберінде рұқсат етілген бенчмарктерді (бір күндік репо мөлшерлемесі, базалық мөлшерлеме және инфляция) және ең жоғары спредтерді регламенттей бастады, бұл өзгермелі мөлшерлеменің индекстелген мөлшерлеме ретінде тар түсінігін көрсетеді. Бұл ретте қазіргі уақытта халықтың депозиттер нарығында өзгермелі мөлшерлемелермен депозиттер пайда болған жоқ.

3.10. Реформадан кейін шекті мөлшерлемелер тетігін құру

Мөлшерлемелерді реттеу тетігі, біріншіден, мерзімсіз немесе қысқа мерзімді салымдар бағаға қатысы жоқ талаптар бойынша мерзімді және ұзақ мерзімді депозиттермен бәсекелеспеуі үшін нарықтарды мерзімділігіне және мерзіміне қарай сегменттерге бөлуге, екіншіден, әрбір сегмент ішіндегі мөлшерлеме бойынша бәсекелестік үшін жағдай жасауға арналған. Шекті мөлшерлемелердің тетігі екі тапсырманы да сәтті орындады (8 және 10-суреттер).

Алайда, тетік қатарынан үш жыл ішінде пысықталды және қол жеткізілген прогреске қарамастан, қазіргі уақытта дамуын жалғастыруда. Бастапқы тетіктен ең маңызды ауытқу кейбір сегменттерде тарифтерді қолмен мерзімді белгілеу болды. Жақында құрылған бос орындардағы бәсекелестік пен мөлшерлемелердің өсуінің күшті болғаны соншалық, реттеуші нарықтың осы сегменттерінде шекті мөлшерлемелерді тоқтатуды мезгіл-мезгіл орынды деп тапты.

Мерзімді салымдар нарығы мөлшерлемелерді реттеу басталғанға дейін көп уақыт бұрын болған АҚШ-қа қарағанда, Қазақстанда нарықтың бұл сегменттері аяқ асты құрылды. Банктер салымшылардың сұранысы туралы түсінік әлі қалыптаспаған, үміттері сейілмеген, шарттар, конвенциялар, іс-қимыл схемалары қалыптаспаған жаңа аумақты тұрақтандыруға тырысты. Екінші жағынан, шекті мөлшерлемелер нарықтағы орташа деңгейге қатаң байланысты болды, сондықтан осы орташа мәнді қалыптастырған жалпы банк жүйесіне шектеу бола алмады.

Көбіне мұндай өктемдіктер бір жылдан астам мерзімге жинақ салымдары сегментінде орын алған. 2019 жылғы наурыздан бастап шекті мөлшерлемелер ҚДКҚ Директорлар кеңесінің шешімдерімен дискрециялық түрде қабылданды.

Қолмен басқарудың мерзімді эпизодтарына қарамастан, жаңа реттеу жүйесіне көшу бұл нарықты қолайлы әрі автоматты түрде реттеу және депозиттер үшін зиянды бәсекелестікті тежеу қабілетін көрсетті. Тетік реттеушінің басқарушы персоналына жүктемені едәуір төмендетіп, барынша маңызды әрі мәнді мәселелерге басты назар аударуға мүмкіндік берді, шекті мөлшерлемелердің болжамдылығын арттырды және белгісіздікті азайтты. Егер бұрын мөлшерлемелерді реттеу саясаты мәселесі деңгей немесе траектория, ағымдағы кезеңге арналған мөлшерлеме туралы шешім ретінде тұжырымдалған болса, тетікті қабылдау саясатты талқылауды қабылдануы тиіс ережелер саласына ауыстырды.

Сонымен қатар бұл эпизод шекті мөлшерлемелерді нарыққа механикалық байланыстыру тұрақты банктердің бәсекелестігі нәтижесінде мөлшерлемелердің өсу мәселесін шешпейтінін көрсетті. Жақсы капиталдандырылған банктер жеке ұтымды ойларға сүйене отырып, шекті мөлшерлемеге жақын жоғары мөлшерлемелерді ұсына алады.

Тетіктің жұмысына механикалық тұрғыдан араласу оның алдына қойылған міндеттерді шешуге жарамсыздығын білдірмейді. Шекті мөлшерлемелерді тұрақтандыру эпизодтары реттеушінің нарықтық мөлшерлемелер туралы оңтайлы деңгейден асатын пікірін көрсетеді. Егер реттеушінің бағалауы объективті түрде дұрыс болса, бұл эпизодтар жеке банктердің банк жүйесінің ұжымдық мүдделері үшін баға шешімдерін қабылдауға қабілетсіздігін немесе банктердің өз мүдделері үшін шешім қабылдауға қабілетсіздігін көрсетеді. Бірінші жағдайда, проблеманы шешу макропруденциалдық реттеу саласында болады, бірақ біздің білуімізше, оны шешудің барынша кең таралған тәсілі проблеманың болмауы немесе аз ғана болуы туралы ұсыныстан туындаған реттеушілік араласпау болып табылады.

Екінші жағдайда, проблема барынша маңызды сипатқа ие және оны шешу банктердің дәрменсіздігін реттеудің тиімділігін арттыру, бизнес-процестерді қадағалауды күшейту және банктердің корпоративтік басқаруын дамыту және банк нарығын қалыпқа келтіру, нарықтық тәртіпті қалыптастыруға, акционерлер мен банк басшылығының жауапкершілігін күшейтуге бағытталған басқа да шаралар тұрғысынан қабылданған шешімдер үшін.

Мөлшерлемелердің өсуін тежеу міндетіне келетін болсақ, тетік оны шешуге арналмаған. Алдыңғы кезеңнің орташа нарықтық мөлшерлемесі және белгілі бір спрэд ретінде құрылған шекті мөлшерлеме әрқашан спрэд аясында мөлшерлемелерді одан әрі көтеру үшін орын қалдырады, сондықтан банктер белгілеген мөлшерлемелердің өсуін тоқтата алмайды. Егер депозиттік нарықтағы баға көшбасшылары өте қысқа мерзімді болашақта тартылған жинақтарды кірістілік пен қайтарымдылықтың қажетті дәрежесімен қарыздарға инвестициялауға қауқарсыз және қабілетсіз банктер болса, онда мөлшерлемелердің ешқандай шектеулері мұндай нарықтың ең маңызды мәселесі – жинақтарды мисаллокирлеуге қабілетті болмайды. Мұндай тетік банктердегі баға шешімдерін қабылдау процесін алмастыра алмайды, ал оларды нарықтық баға қалыптастыруды алмастыру әрекеттері сәтсіздікке ұшырайды.

Дегенмен, нарықтың жекелеген банктер тарапынан мөлшерлемелердің өсуін тежеу тетігінің қабілетін арттыруға тырысуының пайдасыздығына қарамастан, ҚДКҚ макропруденциалдық немесе микропруденциалдық міндеттерді шешу үшін тетікті түрлендіру тәсілдерін талқылады. Бірінші әдіс капиталдандырылған банктердің орташа нарықтық эталонын есептеуден алып тастау болды. Екіншісі – әлсіз банктер үшін төменгі шекті мөлшерлемелерді белгілеу. Екеуі де тетіктің микропруденциалдық функционалдығының тиімділігін арттыруға бағытталған және белсенді және ақпараттандырылған қадағалауды ұсынды. Осы екі ұсынысты жақсы капиталдандырылған банктер үшін мөлшерлемелерді реттеуді алып тастау арқылы біріктіру АҚШ-та қолданылатын тетікке көшуді білдіреді.

Үшінші ұсыныс барынша барабар және біртіндеп мотивациялық тетік құру болды, ол әсіресе агрессивті баға белгілеулерге және мөлшерлемелерді тартуға, барынша агрессивті баға белгілеулерге айыппұл салады. Жүйе мөлшерлемелерінің өсуін тұтастай тоқтату үшін шекті мөлшерлемелер тетігін шекті мөлшерлемеден әлдеқайда төмен енгізілетін жүйелік тәуекел үшін төлеммен толықтыру қажет. Бұл тетік жүйелік тәуекел үшін ақы төлеу деп аталды.

3.11. Жүйелік тәуекел үшін ақы

ҚДКҚ шекті мөлшерлемелері мерзімділік бойынша бәсекелестікті қалыптастырды және жауапкершілігі төмен банктер тарапынан мөлшерлемелердің тым жылдам өсуі үшін мүмкіндікті шектеді. Алайда, бұл көптеген банктердің мөлшерлемелерінің баяу өсуін тежеу үшін жеткіліксіз болды. Банктер шекті мөлшерлемеден аспады, бірақ оған жақын болды, осылайша нарықтық үлесті кеңейтуді немесе жоғалтпауды күтіп, пайыздық маржаны тарылтады, сондай-ақ орташа нарықтық мөлшерлемені және келесі айдың шекті мөлшерлемесін көтерді.. Бұл мөлшерлемені әлеуметтік оңтайлы деңгейден асуына әкелді.

Ішінара, бұл шекті мөлшерлемелер мотивациясының құрылымы үздіксіз емес, сатылы болуымен байланысты болды. Шекті мөлшерлемеден төмен мөлшерлемелер кезінде банктер жеке пайыздық мөлшерлемелерден басқа мөлшерлемелердің өсуіне байланысты ешқандай маржиналдық шығыстарды көтермеді. Шекті мөлшерлемеден асып кету ақысы соншалықты жоғары болғандықтан, банктер оны асырмауды жөн көрді. Бірақ шекті мөлшерлемеге дейінгі барлық диапазонда банктер өз әрекеттерінің барлық жүйелік салдарын бастан кешірмеді, орташа мөлшерлемеден жоғары мөлшерлемелерді ұсынды және сол арқылы орташа мөлшерлемені жылжытты. Бүкіл жүйе бойынша орташа мөлшерлеменің өсуіне байланысты әлеуметтік шығындар барлық банктер арасында бөлінді.

Реттеудің барынша тиімді жүйесі қоғамдық шығындарды жекелеген агенттердің іс-әрекеттерінен агенттердің өздеріне ауыстыруы тиіс. Ынталандыру және айыппұл жүйесі біртіндеп және шекті сипатқа ие болуы керек, мәселен, сыртқы ортаны түзететін тетікке сәйкес келуі тиіс, мысалы,

Пигу салығы (Greenwald & Stiglitz 1986). Нарықтағы орташа мөлшерлемелерге қарағанда жоғары мөлшерлемелерді ұсынатын банк осыған байланысты қоғамдық шығындардың бір бөлігін көтеруі керек. Орташа мөлшерлеменің таралуы барынша жоғары болса, жүйенің салдары үшін төлем соғұрлым көп болуы керек.

Сондықтан реттеушінің де, банктердің де ұсынысы дәл осындай біртіндеп тетік құруға бағытталған. Осы мақсатта 2020 жылы тетікке «жүйелік тәуекел үшін төлем» деп аталатын төлем енгізілді, ол банк ұсынатын мөлшерлемелердің ҚДКҚ шекті мөлшерлемелесіне жақындық деңгейіне барабар қосымша жарна болды.

3.12. Қазақстандағы депозиттерді сақтандыру тарихы

Депозиттерге кепілдік беру жүйесі халық салымдарының көпшілігін жабады және тұрақты және тұрақсыз банктер арасындағы айырмашылықтарда олардың көз алдында айтарлықтай дәрежеде жояды, сондықтан мұндай салымшылар үшін банкті таңдаған кезде депозиттің кірістілігі және мерзімінен бұрын алу мен толықтыру талаптарының қолайлылығы шешуші мәнге ие болады. Мұны ілесіп тәуекелдерді дұрыс бағаламастан халықтың қымбат салымдарын тартуға дайын, несие портфелі бойынша ақша ағыны әлсіз активтер сапасының төмендігін жасыратын банктер пайдаланады. Нәтижесінде, салымшылар үшін осындай депозиттердің ыңғайлылығы мен тартымдылығына қарамастан, банк секторының тәуекелдері жүйелі деңгейде артады, консервативтік банктердің қорландыру көздеріне қол жеткізуі шектеледі және банктердің тартылған қаражатты ұзақ мерзімді кредиттерге трансформациялау мүмкіндігі төмендейді.

2008 жылғы дағдарыстың басталуымен, содан кейін 2015 жылы айырбастау бағамын қорғау кезеңінде және 2020 жылы «жинақ» салымдарын ынталандыру үшін бір банкке абсолютті мөлшерде ҚДКҚ сақтандыру өтемінің мөлшері едәуір көтерілді (Қосымшаның 4- кестесі). ҚДКҚ-ның қамту сомасы - халықтың еңбек табысына қатысты әлемдегі ең жоғары көрсеткіштердің бірі. Сонымен бір мезгілде 2007 жылдан бастап байланысты тұлғалардың депозиттерін қоса алғанда, кепілдік берілетін салымдар шеңбері кеңейтілді.

Өтімді активтерді үй шаруашылықтары арасында бөлудің айтарлықтай біркелкі болмауы салыстырмалы түрде жоғары қамту себептерінің бірі болып табылады. Осылайша, кепілдіктермен қамтылған халық шоттарының үлесі 99.8%-ды құрайды, бірақ халықтың шоттарындағы жабылған қаражат көлемі халық салымдарының жалпы массасының тек 49.2%-ын құрайды.

Банктерге бару тәуекелдерін шектеуге арналған салымдар бойынша кепілдіктер салымдарды барынша біркелкі бөлу кезінде барынша тиімді, өйткені барынша біркелкі бөлу қорландырудың басым үлесін өзге тең жағдайларда жабуға мүмкіндік береді.

Өтелетін салымдар ауқымы бастапқыда жоғары мөлшерлемені салымдарды, талап етілгенге дейінгі салымдарды, қарыздар бойынша кепілдік болған салымдарды, ірі депозиттерді, банктің дауыс беретін акцияларының 5%-

на және одан да көп пайызына иелік ететін банктің басшы қызметкерлері мен акционерлерінің депозиттерін және салымдардың кейбір басқа түрлерін алып тастады. Ерекшеліктер тізімі біртіндеп қысқарып, 2007 жылға қарай халық салымдарының

Бастапқыда банктер аясы тек ірі банктермен ғана шектелді, бірақ дереу халық салымдарын қабылдауға лицензиясы бар барлық банктерге кеңейтілді. Қазіргі уақытта ҚДКҚ халық салымдарының барлық түрлеріне кепілдік береді және барлық банктер кепілдік беру жүйесіне қатысуға міндетті.

4. Тарих сабақтары

4.1. Қазақстанның жеке депозиттер нарығының қысқаша тарихы

Қазақстанның жеке депозиттер нарығының тарихын 4 кезеңге бөлуге болады. Мақалада сипатталмайтын бірінші, либералдық кезең шартты түрде 2001 жылы аяқталды. Ол кезде банк жүйесі шағын болып, көптеген кішігірім және нашар реттелетін банктерден тұрды, нарықты реттеу жалпы либералды болды, ал реттеудің моральдық тәуекелге қосқан үлесі шамалы болды, өйткені қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету тетіктері болмаған еді. Осы кезеңнің соңында қадағалау күшейіп, әлсіз және дәрменсіз банктер жүйеден шығарылды.

Екінші кезең 2001 жылы басталып, 2007 жылдың соңында аяқталды. Бұл кезеңде елдің және халықтың кірісі тез өсті. Банктер одан да жылдам өсті, бірақ депозиттерге қатысты бәсекелестік қатты болмады – ірі банктер сыртқы көтерме долларлық қорландыруды тартты. Сол кезде жеке депозиттерге кепілдік беру жүйесі іске қосылып, мөлшерлемелерді реттеу басталды. Андеррайтинг сапасын қадағалау әлсіреді, байланысты кредиттеу таралды. Моральдық тәуекел бірден күшейді, оның ішінде Үкіметтің сыртқы жинақтарын жасырын қамтамасыз ету ретінде бағалайтын сыртқы кредиторлар тарапынан күш алды.

Үшінші кезең 2007 жылғы жазда, «кенеттен тоқтағаннан» кейін басталып, 2016-2018 жылдарға дейін созылды. Бұл кезеңде қадағалау күшейе түсті, көптеген банктер қарыздар бойынша шығындарды мойындады, төрт банк сыртқы кредиторлар мен отандық салық төлеушілер үшін үлкен шығындармен қайта құрылды, бірақ қадағалау бұрынғысынша нашар, қаржылық есептіліктің ақпараты аз болып қалды және нарықта қосымша капиталдандырылмаған банктер көп болды. Отандық қорландыруға, әсіресе жеке салымдарға деген қажеттілік күшейді. Қосымша капиталдандырылмаған банктер жауапсыздық танытып, жеке депозиттерді толассыз тартты және оларды тиімсіз мақсаттарға жиі бағыттап, шығыстарды көбейтті. Осы кезеңде кепілдікпен өтелетін депозиттердің мөлшері екі рет өсті және халықтың кірістерімен салыстырғанда рекордтық деңгейге жетті. ҚДКҚ тарапынан мөлшерлемелерді реттеуді қатаңдату мерзімділікті реттеушілік айқындау болмаған кезде мөлшерлемелерді реттеу төңірегіндегі реттеуші төрелікке айналды, мерзімділік ұғымын жойды және мерзімді депозиттердің іс жүзінде толық жойылуына әкелді.

Төртінші кезең реттеушінің моральдық тәуекелді азайтуға және мөлшерлемелерді реттеуді оңтайландыруға біртіндеп күш салуымен сипатталады. Осы өтпелі кезеңде, әсіресе байланысты кредиттеуді қадағалау күшейтілді. Бірнеше дәрменсіз банктер нарықтан шығарылды немесе сауықтырылды. Нәтижесінде, депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу реформасы жүргізілді, онда реттеуші төрелік үшін көптеген мүмкіндіктерді жою, ең төменгі айыппұлға негізделген мерзімділікті анықтауды енгізу, мерзімділік пен мерзім бойынша мөлшерлемелерді саралау, ҚР Азаматтық Кодекске түзетулер енгізу қамтылды. 2019 жылы мерзімді салымдары бар азық-түлік кеңістігі құрылды.

Қазақстанның депозиттер нарығын одан әрі дамыту үшін нарықтың сол кездегі ахуалын, оған кездесетін талаптарды түсіну, реттеудің көптеген қолжетімді құралдарын бағалау қажет.

4.2. АҚШ-тағы жеке депозиттер нарығын реттеу тарихы

Қазақстандағы депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу эволюциясы АҚШ-тағы мәселенің тарихын жалпы сипатта қайталайды. Үрдістер мен реттеуші шешімдердің ортақтығы белгілі бір дәрежеде реттеушілерге кездесетін проблемалардың ортақтығын көрсетеді.

АҚШ-та депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу Ұлы рецессиядан кейін көп ұзамай басталды. 1930 жылдардың басында Конгресс банктерге талап етілгенге дейінгі шоттар бойынша пайыздар төлеуге тыйым салды және Федералдық Резервтік жүйеге мерзімді және жинақ депозиттері бойынша шекті мөлшерлемелерді белгілеуге өкілеттік берді. Оның мақсатының бірі банктердің кірістілігі мен орнықтылығын арттыру болды. Конгресс қорлар үшін бәсекелестік банктердің пайыздық шығыстарын арттырды, бұл оларды неғұрлым тәуекелді активтерді сатып алуға итермеледі деп санады.

АҚШ-тың реттеушілік тәжірибесінде мерзімді және жинақ салымдар бойынша шекті мөлшерлемелер 1933 жылы енгізілді. Мақсаты шағын банктердің ірі банктерге депозиттер орналастыруын шектеу және оларды депозиттер тартқан аймағында кредиттеуге ынталандыру болды (Гилберт 1986). Конгресс банкаралық депозиттер өтімділікті тұрақсыздандыруға жағдай жасады деп санады.

1933 жылдан 1965 жылға дейін шекті мөлшерлемелер нарықтық мөлшерлемелерге айтарлықтай әсер еткен жоқ, олар тіпті 1957 жылға дейін 2,5% деңгейінде өзгеріссіз қалды. 1965 жылы мөлшерлемелердің күрт өсуі саясаткерлердің наразылығын тудырды. Нарықтық мөлшерлемелерді ұстап тұру үшін шекті мөлшерлемелер банктердің салымдарды тарту және басқа жинақтау құралдарымен бәсекелесу мүмкіндіктерін тежеу үшін төмен белгілене бастады. Бұл ірі инвесторлар қаражатының депозиттер нарығынан ақша нарығына ағылуына алып келді.

Ақша нарығындағы ставкалардың өсуіне жауап ретінде, 1965 жылдан бастап 1970 жылға дейінгі бес жыл ішінде мерзімді салымдар үшін шекті мөлшерлемелер 4,0-ден 5,5%-ға дейін көтерілді, ал 1970 жылдан бастап ірі

мерзімді салымдар үшін шектеу алынып тасталды, олар бойынша мөлшерлемелер ақша нарығына сәйкес келеді және 1970 жылдардың соңында екі таңбалы деңгейге жетті. Неғұрлым ұсақ жинақ салымдары үшін шекті мөлшерleme 1986 жылға дейін нарықтық мөлшерлемеден 5,5%-ға төмен болып қалды.

1986 жылы депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу макропруденциалдық құрал болудан қалды, бірақ «жақсы капиталдандырылғандарға қарағанда аз капиталдандырылған банктерге» қатысты микропруденциалдық құрал ретінде сақталды. Мөлшерлемелерді реттеу мандаты FDIC - ке берілді. Реттеудің мақсаты сол күйінде қалды – банктерге «салыстырмалы өнімдер»¹³ бойынша нарықтық мөлшерлемелерден едәуір асатын мөлшерleme бойынша депозиттер ұсынуға немесе қабылдауға мүмкіндік бермеу, бірақ реттеу периметрі қосымша капиталдандырылмаған банктерге дейін тарылды.

1986 жылға қарай барлық банктер үшін шекті мөлшерлемелерді қолданудың ескіргені жөнінде консенсус қалыптасты. Ол қойылған мақсаттарға қол жеткізе алмады, оның артықшылықтар беруді, реттеуші төрелікті, тарату әсерлерін қоса алғанда, жағымсыз салдары болды. Шешімдер баяу және дискрециялық түрде қабылданды. Нәтижесінде, бүкіл нарық үшін шекті мөлшерлемелер нарықтан біраз жоғары болған кезде тиімсіз немесе олар нарықтан біраз төмен болған кезде жақсы банктердің қызметіне кедергі болды.

Бірақ, шекті мөлшерleme мені тек нашар банктерге қолданған кезде, бенчмаркке механикалық байланыстыру идеясы толығымен жүзеге асырылды және тиімді болды. FDIC шекті мөлшерлемелерді «жақсы капиталдандырылған банктердің» нарықтық мөлшерлемелеріне және/немесе нашар банктерді мөлшерлемелер бойынша бәсекелесу және салымшыларды ұстап қалу мүмкіндігінен айырмас үшін барынша кең және операцияларды кеңейту немесе орнықты ақша ағынын қаржыландыру үшін аса кең емес тиісті спредтермен бірге мемлекеттік борыштың кірістілігіне байланыстырды¹⁴.

Нарықпен байланыстыру тетікті икемді және аз бұрмалаушы етті, бірақ өтімділікті басқару мақсатында ашықтықты, түсініктілікті және болжамдылықты сақтап қалды.

Мөлшерлемелерді реттеудің жойылуына байланысты мерзімді және жинақ салымдарының реттеушілік анықтамалары ең төменгі резервтік талаптар (Regulation D) жөніндегі заңнамаларда ғана сақталды. Мерзімінен бұрын алынғаны үшін ең төменгі айыппұл өте төмен деңгейде – жеті күн сыйақы белгіленді. Мерзімді және жинақ салымдарды тарту үшін D заңнамасында жасалған сыртқы ынталандыру оны енгізу кезінде барынша күшті болды – ақша нарығының мөлшерлемелері жоғары болды, транзакциялық шоттар бойынша резервтік талаптар жинақ және мерзімді қорларға қарағанда әлдеқайда жоғары болды, ал артық резервтер салыстырмалы түрде төмен болды. Бірақ нарықтың

¹³ Federal Register. Vol. 86, No. 13. January 22, 2021. Rules and Regulations

¹⁴ 31.03.2021 ж. дейін шекті мөлшерлемелер депозиттер бойынша орташа нарықтық мөлшерлемелер негізінде, ал кейін – депозиттер бойынша орташа нарықтық мөлшерлемелердің не тиісті спредтері бар қазынашылық қағаздардың кірістілігінің ең жоғары мәні ретінде айқындалды

ең төменгі айыппұлдан гөрі, мерзімінен бұрын алынғаны үшін әлдеқайда жоғары айыппұл салғанына қарағанда банктердің ішкі уәждемесі жеткілікті болды.

Транзакциялық салымдар мен талап етілгенге дейінгі салымдар бойынша мөлшерлемелерді және жинақ салымдары бойынша алу талаптарын реттеу Додд-франк заңының реттеушінің тиісті мандатын жойған бабы күшіне енген 2011 жылға дейін жалғасты.

Депозиттер нарығын реттеуді одан әрі дамыту депозиттік өнімдер арасындағы шектерді қолдау үшін сыртқы уәждемені әлсірету арқылы жүрді. D заңнамасы 2008 жылғы дағдарыстан кейін «төмен мөлшерлемелердің белгісіз ұзақ кезеңінде» қатты ушықпады. «Мол резервтер» режиміне өткеннен кейін, ФРЖ резервтік активтерге кірісті есептей бастағанда, мерзімді және жинақ депозиттерді транзакциялық шоттарға қайта жіктеу енді тікелей шығыстарға апармады және тек өтімділік нормативтеріне ғана әсер етті. 2020 жылы жинақ салымдарының анықтамасынан «айына ыңғайлы транзакциялар» санына қойылған шектеу алып тасталды, бұл транзакциялық шоттар мен жинақ шоттары арасындағы реттеуші төрелік алдындағы тағы бір кедергіні жойды.

Осы өзгерістердің барлығы макроэкономикалық жағдайлардағы ұзақ мерзімді үрдістерден, ақша-кредит саясатындағы резервтік талаптар рөлінің төмендеуінен және реттеушінің ішкі уәждеменің жеткіліктілігіне сенімділігінен туындады.

5. Депозиттер нарығының тиімділігін арттыру

5.1. Моральдық тәуекелдің өзгеруі

Проблемаларды реттей отырып шешудің тиімділігі диагностикалық талдау мәселенің нүктесі мен себебін қаншалықты дәл анықтағанына байланысты.

Банктер арасындағы нашар бәсекелестіктің басты себебі – оларға кездесетін өте күшті моральдық қауіп. Моральдық тәуекел көбінесе депозиттер бойынша кепілдіктерден және банктерді құтқару мен олардың шығындарын әлеуметтендіру тәжірибесінен туындайды. Қаржылық тұрақтылық тетіктері туындаған моральдық тәуекелді өзгерту үшін реттеудің келесі деңгейі қажет, оған банктерге қойылатын пруденциялық талаптар, олардың сақталуын қадағалау және дәрменсіз банктерді тиімді реттеу кіреді.

Депозиттер нарығындағы нашар бәсекелестік және мөлшерлемелердің өсуі – бұл өзгертілмеген моральдық тәуекелден туындаған қоғамдық шығындардың бір ғана көрінісі. Тәуелсіз және қатты қадағалау жауапсыз банктердің тиімсіз кредиттік қызметін уақтылы анықтап, оны тоқтата алады. Капитал құрылымы ішкі уәждеменің жоғалуына әкелетін дәрменсіз банктердің әрекеттері 2009-2015 жылдары қорландыру құнының өсуіне әкелді.

Реттеуші қорландыру нарығындағы нашар кредиторлармен және жауапсыз андеррайтингпен күресуге тырыспауы тиіс. Оның жауапсыз кредиторлар алдында кедергілер жасауға мүмкіндік беретін және жауапты

банктерге кері жанама әсер етпейтін пайымдау құқығымен, қадағалау неғұрлым тиімді құрал болып табылады, Депозиттер нарығын қалпына келтіру тәсілі ретінде депозиттер бойынша мөлшерлемелерді реттеу нашар әрі тиімсіз болып келеді.

5.2. Өтімділік нормативтері

Өтімділіктің пруденциялық нормативтері банктерді тартылған қорлардың белгілі бір бөлігін өтімді нысанда ұстауға, қорландыру түрлерінің иерархиясын құруға және өтімді активтердің шығу тәуекеліне қарай қорларға арақатынасын белгілеуге міндеттейді. Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті (БҚБК) өтімділіктің екі нормативін: LCR немесе өтімділікпен өтеудің арақатынасын (Liquidity Coverage Ratio) және NSFR немесе таза тұрақты қорландырудың арақатынасын (Net stable Funding Ratio) ұсынады. Екеуі де депозиттерді қорландырудың орнықтылығы бойынша жіктейді, ол мерзімінен бұрын алу үшін кедергілерге және ұстап қалу жағдайында күтілетін шығындарға, яғни мерзімінен бұрын алып қою үшін айыппұлға, конвертацияны тоқтата тұру құқығының болуына, кепілдіктермен өтеуге байланысты айқындалады.

Осы қағидаттарға сәйкес «жинақ» «мерзімді» дегенге қарағанда неғұрлым орнықты; «мерзімді» - «мерзімсіз» дегенге қарағанда неғұрлым орнықты, ал олар өз кезегінде «талап етілгенге дейін» дегенге қарағанда неғұрлым орнықты деп танылуы тиіс. Қазақстанда қолданылатын LCR өтімділік нормативі орнықтылық белгісі ретінде ҚДКҚ кепілдігімен өтеу фактісін ғана пайдаланады. Мерзімділіктің немесе орнықтылықтың қандай да бір басқа белгісі есепке алынбайды. Тұрақты бөлшек қорландырудың шығу коэффициенті 5%, ал қалғаны 10%-ды құрайды. 2022 жылдан бастап "теңгелік жинақ" бойынша ҚДКҚ кепілдіктері басқа теңгелік депозиттерге қарағанда 2 есе жоғары және валюталық депозиттерге қарағанда 4 есе жоғары (Қосымшаның 4-кестесі).

Егер банк нормативпен байланысты болса және оны бұзған жағдайда елеулі салдарларды күтсе, онда кірістілігі неғұрлым төмен өтімді активтерге инвестициялауға және нормативсізге қарағанда, неғұрлым жоғары мөлшерлеме бойынша «жинақты» тартуға дайын болатыны анық. LCR қағидаттары БҚБК-ң арзан, бірақ тұрақсыз қорландыруды қымбат болса да, тұрақты қорландыруға ауыстырған дұрыс деген түсінігін көрсетеді. Бірақ сыйлықақы тым үлкен болуы үшін оның мөлшері қандай болуы керек? «Тұрақты» қорландыру қаржылық тұрақтылықты әлсірете бастауы үшін франшизаның маржасы мен құнын қандай бағада шектейді? Бұл депозиттер нарығының тиімділігін талдау кезінде қойылуы тиіс сұрақ.

Біріншіге байланысты сұрақ та релевантты болады: Қорландырудың орнықты және орнықсыз нысандарына жіктеу сызығын қайда салу керек? Мұндай сызықтар қанша болуы керек? Мысалы, Қазақстанның LCR нормативі «мерзімді», «мерзімсіз» және «талап етілгенге дейінді» қоса алғанда, «жинақты» басқалардан бөлетін бір сызық жүргізеді. Бұл мақалада біз LCR оңтайлы өлшемдері туралы сұраққа жауап бере алмаймыз, бірақ осы кезде

жауап іздеген кезде қойылатын және сақталатын сұрақтар мен қағидаттарды тұжырымдау маңызды.

5.2. Негізгі тұжырымдар

Банктік депозиттер нарығы проблемаларының шешімдері көбінесе оның шегінен тыс жерлерде болады. Депозиттер нарығы барлық негізгі қаржы проблемаларына, әсіресе моральдық тәуекел мен агент проблемасына бейім. Сондай-ақ, ол экстерналиялармен, ақпараттық асимметриямен, нарықтың толық еместігімен, қатысушылардың біліктілігімен, үйлестіру проблемаларымен бұрмаланған. Осы мәселелерді шешуге арналған банктерді реттеу, егер ол жеткілікті тиімді болмаса, оларды күшейтіп, жаңаларын тудыруы мүмкін. Алайда, көбінесе тиімсіз реттеуден туындаған проблемалар нарықтық проблемалар ретінде көрінуі мүмкін. Мұндай проблемаларды реттеудің тағы бір тетіктерімен шешпеу үшін шешімдерді іздеуді проблемаларды талдаудан бастау керек.

Ішінара резервтеудің банк жүйесінде үлкен борыштық тетікпен және ашық емес баланстармен банктердің депозиттер нарығындағы әрекеті кредиттік нарықтағы әрекеттің салдары болып табылады. Депозиттер нарығындағы жауапты әрекетті жеткілікті капиталы бар және адал кредит берумен айналысатын банктерден ғана күтуге болады. Тиісінше, депозиттер үшін зиянды бәсекелестік проблемасын шешудегі алғашқы қадам байланысты кредиттеуді анықтау және дәрменсіз банктерді тиімді шығару бөлігінде қадағалауды күшейту болып табылады. Депозиттер нарығы мен банк секторының 2007-2019 жылдардағы даму тарихы көрсеткендей, бұл нормадан ауытқу депозиттер нарығында агрессивті әрекетке әкеледі, неғұрлым агрессивті болса, ауытқу соғұрлым көп болады.

Бұл кез келген нарықта болады және депозиттер нарығы ерекшеленбейді. Банктер сенімділік бойынша іс жүзінде бәсекелеспейді, өйткені оның салымшыларға әсері қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету схемаларымен теңесіп кетеді. Депозиттер бойынша кепілдіктер, шұғыл өтімділікті ұсыну тетігі, дәрменсіз банктер үшін мемлекеттік қолдау шараларын күту – осының бәрі нарықтық тәртіпті әлсіретеді және бәсекелестікті баға бәсекелестігі жағына, ал мөлшерлемелерді реттеу кезінде әдетте қорландыру құны мен тәуекелдерін арттыратын бағалық емес параметрлерге ығыстырады.

Бірақ жақсы капиталдандырылған банктер арасында да бәсекелестік мөлшерлемелердің өсуінен де, тәуекелдердің артуы есебінен де депозиттік қорлардың толық құнының өсуіне әкеледі. Депозиттер бойынша кепілдіктер нарықтық тәртіпті де төмендетеді, бірақ аз, ал кепілдіктерден бас тарту банктерге шапқыншылық тәуекелін арттырады. Депозиттер нарығын ұтымды реттеудің жеткіліксіздігі жағдайында бәсекелестік салымдардың бағалық емес өлшемдеріне ығысуы мүмкін. Мерзімді ұғымын жою және мерзімді депозиттер нарығын бір айлыққа қысқарту реттеушілік анықтамалар мен арбитражға орнықты тетіктер болмаған кезде агрессивті бәсекелестіктің нәтижесі болып табылды. Соңғы үш жылдағы депозиттер нарығының проблемаларын шешуге

бағытталған интервенциялар реттеушілік арбитражды жоятын немесе айтарлықтай қымбаттататын реттеушілік анықтамалар мен сыныптамаларды құрды.

Сонымен, реттеуші шешімдер көбінесе себептерді емес, белгілерді жоюға бағытталуы мүмкін. Кейбір құбылыстар мен тарату тетіктерін тек нарықтық сәтсіздіктер ретінде қабылдау қоғамның кейбір нарық қатысушыларының белгілі бір әрекетіне қарсы көзқарасын және басқаларға қатысты патернализмді көрсетуі мүмкін. Нарық қатысушыларының мінез-құлқын реттеу талаптары мен нарықтық ортаға реакция ретінде терең түсінбей шығарылған шешімдер болжамсыз болуы және қарсы әсер етуі мүмкін. Осылайша қалыптасқан нарықта банктер арасындағы бәсекелестік көбінесе қаржылық және фискалдық орнықтылық үшін ауыр салдарлармен, депозиттер мөлшерлемесі бойынша жоғары және кредиттік шешімдер сапасы бойынша төмен жарыстарға әкеледі. Осыған қатысты даму тарихы соңғы жиырма жылда банктік депозиттер нарығын дамыту және оны соңғы жүз жылда дамыған елдерде реттеу тарихында қайталаған қазақстандық банктік депозиттер нарығы көрнекі бола алады.

6. Қорытынды

Біз депозиттерді долларландыру мәселесін қозғаған жоқпыз, өйткені ол жекелеген банктер мен тұтастай алғанда жүйенің қорландыру тұрақтылығына әсер етеді және көрінеді, бірақ оның шешімі микро- немесе макропруденциялық реттеу емес, макроэкономикалық саясатта жатыр. Біз халықтың депозиттерін тым жоғары әркелкі бөлу және неғұрлым ірі салымдарды өте жоғары және тұрақты долларландыру проблемаларын қозғамадық. Екеуі де қорландырудың орнықтылығы үшін маңызды, бірақ бұл проблемаларды шешу қаржылық реттеу шеңберінен шығып кетеді.

Сонымен бірге, біз корпоративтік депозиттер нарығының проблемаларын талдамадық. Бұл нарық туралы мәліметтер жүйелі түрде жиналмайды, шарт талаптары аса конфиденциалды болып табылады және оларды бөлшек сауда нарығының жария шарттарына қарағанда табу әлдеқайда қиын. Бұл нарықтың екі ірі проблемасы – жоғары шоғырлану және банктер арасындағы квазимемлекеттік қорландыруды аллокациялау мәселелері. Егер біріншісінің шешімі негізінен пруденциялық реттеу аясында болса, екіншісі мемлекеттік компанияларда шешім қабылдау тетіктерін талдауды талап етеді.

Бұл мақала үш өлшемде, уақыт бойынша, банктер мен өнімдер бойынша реттеуші деректердің болуына байланысты жазылды. Алайда, жекелеген деректердің болмауына байланысты көптеген сұрақтар жауапсыз, гипотезалар тестілеусіз қалды. Депозиттер бойынша шарттардың тұрақты жиналатын мәтіндерінің болмауы нарықты, соның ішінде реттеуші арбитраж тұрғысынан талдау мен мониторингілеуді едәуір қиындатады. Сондай-ақ, салымшылар мен салымдар деңгейінде деректер жоқ, бұл біз жауап бере алатын, бірақ салымшылардың мінез-құлқының гетерогенділігін, дүрбелеңге бейімділігін және банктен бірінші болып шығу қабілетін бағалау үшін маңызды болып

табылатын сұрақтар шеңберін шектейді. Жиналған деректердегі және корпоративтік салымшылардың деректеріндегі бұл кемшіліктерді өнім туралы шарттардың мәтіндерін қамтитын депозиттік тізілім құру арқылы шешуге болады.

Әдебиет

1. Allen, F., D. Gale. 2000. *Comparing Financial Systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
Basel Committee on Banking Supervision. 2004. *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework*. Bank for International Settlements.
2. Artavanis, N., D. Paravisini, C. Robles-Garcia, A. Seru, and M.Tsoutsoura (2019). "Deposit Withdrawals", unpublished, Centre for Economic Policy Research, July 15, 2019.
3. Besanko, D., A. Thakor. 1993. Relationship Banking, Deposit Insurance, and Bank Portfolio Choice. In C. Mayer and X. Vives (eds.), *Capital Markets and Financial Intermediation*. Cambridge: Cambridge University Press, 292–318.
4. Ben-David, Itzhak and Palvia, Ajay A. and Stulz, Rene M., Do Distressed Banks Really Gamble for Resurrection? (April 23, 2019). Fisher College of Business Working Paper No. 2019-03-010, Charles A. Dice Working Paper No. 2019-10.
5. Bianchi, J., and Enrique Mendoza. Overborrowing, Financial Crises and "Macro-Prudential" Taxes. w16091, National Bureau of Economic Research, June 2010.
6. Boyd, J., G. De Nicolo. 2005. The Theory of Bank Risk-Taking and Competition Revisited. *Journal of Finance* 60:1329–43.
7. Camara, B., L. Lepetit, A. Tarazi. 2010. Changes in Capital Stock and Risk: An Empirical Study of European Banks.
8. Carroll, Peter. 2010. "Does regulatory impact assessment lead to better policy?" *Policy and Society*, Vol. 29, 2010.
9. Chiappori, P.-A., D. Perez-Castrillo, and T. Verdier. 1995. Spatial Competition in the Banking System: Localization, Cross Subsidies, and the Regulation of Deposit Rates. *European Economic Review* 39:889–918.
10. Colander, D., H. Su, 2015. "Making sense of economists' normative-positive distinction." *Journal of economic methodology*, Vol 22 (2).
11. Craig, B.R., V. Dinger. 2010. Deposit market competition, costs of funding and bank risk.
12. Dam, L., M. Koettner. 2011. Bank bailouts, interventions, and moral hazard. Discussion paper Series 2, Banking and Financial Studies, 10/2011.
13. Demsetz, R.S., M.R. Saidenberg, P. E. Strahan. 1996. Banks with Something to Lose: The Disciplinary Role of Franchise Value. Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review, October 1996.
14. Eichberger, J., & Harper, I. R. (1989). On Deposit Interest Rate Regulation and Deregulation. *The Journal of Industrial Economics*, 38(1), 19–30.
15. Elizalde, A., and R. Repullo. 2007. "Economic and Regulatory Capital in Banking: What Is the Difference?" *International Journal of Central Banking* 3:87–117.
16. Egan, Mark, Ali Hortaçsu, and Gregor Matvos. 2017. "Deposit Competition and Financial Fragility: Evidence from the US Banking Sector." *American Economic Review*, 107 (1): 169-216.

17. Fudenberg, D., and J. Tirole. 1991. *Game Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
18. Gilbert R. Alton. 1986. Requiem for Regulation Q: What It Did and Why It Passed Away. Federal Reserve Bank of St Louis. Feb 1986, 22-37.
19. Goodhart, C., and D. Schoenmaker. 1995. Should the Functions of Monetary Policy and Banking Supervision be Separated? *Oxford Economic Papers* 47:539–60.
20. Gordy, M. 2003. A Risk-Factor Model Foundation for Ratings-Based Bank Capital Rules. *Journal of Financial Intermediation* 12:199–232.
21. Greenwald, Bruce C., J. Stiglitz. 1986. Externalities in Economies with Imperfect information and Incomplete Markets. *The Quarterly Journal of Economics*, vol 101, issue 2, 224-264.
22. Grossman, Richard S. 1992. “Deposit Insurance, Regulation, and Moral Hazard in the Thrift Industry: Evidence from the 1930’s” *American Economic Review* 82: 800–821.
23. Hellmann, T. F., K. C. Murdock, and J. E. Stiglitz. 2000. Liberalization, Moral Hazard in Banking, and Prudential Regulation: Are Capital Requirements Enough? *American Economic Review* 90:147–65.
24. Ioannidou, Vasso, & Maria Penas. 2010. “Deposit Insurance and Bank Risk-Taking: Evidence from Internal Loan Ratings.” *Journal of Financial Intermediation* 19.1: 95–115
25. Jeitschko, Thomas D., S.D. Jeung. 2003. Incentives for Risk-Taking in Banking. A Unified Approach. *Journal of Banking and Finance*, 2005 29.3, 759-777.
26. Keeley, M. C. 1990. Deposit Insurance, Risk and Market Power in Banking. *American Economic Review* 80: 1183–200.
27. Langenbucher, Katja. 2020. Regulatory Arbitrage – What’s Law Got to Do with It? *Accounting, Economics and Law* 2020.
28. Martin, Christopher, M. Puri and A. Ufieri. 2017. On Deposit Stability in Failing Banks, FDIC, May, 2017
29. Martinez-Miera, D. 2009. Capital Requirements and Bank Failure. In *Three Essays on Banking and Microfinance*, CEMFI-UIMP PhD dissertation, Chapter 3.
30. Martinez-Miera, D., R. Repullo. 2010. Does Competition Reduce the Risk of Bank Failure?
31. Matutes, C., and X. Vives. 2000. Imperfect Competition, Risk, and Regulation in Banking. *European Economic Review* 44:1–34.
32. Matutes, C., and X. Vives. 1996. Competition for Deposits, Fragility, and Insurance. *Journal of Financial Intermediation* 5:184–216.
33. Merton, R. 1974. On the Pricing of Corporate Debt: The Risk Structure of Interest Rates. *Journal of Finance* 29:449–70.
34. Paldam, Martin. 2021. "Methods Used in Economic Research: An Empirical Study of Trends and Levels" *Economics*, vol. 15, no. 1, 2021, pp. 28-42. <https://doi.org/10.1515/econ-2021-0003>
35. Perotti, Enrico C., and Javier Suarez. “A Pigovian Approach to Liquidity Regulation.” *SSRN Electronic Journal*, 2011.

- 36.Repullo, R. 2004. "Capital Requirements, Market Power, and Risk-Taking in Banking". *Journal of Financial Intermediation* 13:156–82.
- 37.Rolnick Arthur J. 1987. "The Benefits of Bank Deposit Rate Ceilings: New Evidence on Bank Rates and Risk in the 1920s", *Quarterly Review of the Federal Reserve Bank of Minneapolis*, Summer 1987, 2-18
- 38.Ruebling, Charlotte Emma, "An explanation of the behavior of the ratio of time deposits to demand deposits" (1976). Iowa State University. PhD dissertation. *Retrospective Theses and Dissertations*. 5700. <https://lib.dr.iastate.edu/rtd/5700>
- 39.Shoukry, George. 2020. "Insurance Pricing, Distortions, and Moral Hazard: Quasi-Experimental Evidence from Deposit Insurance." FDIC CFR WP 2020-08.
- 40.Shukayev, Malik, A. Ueberfeldt. 2021. "Are Bank Bailouts Welfare Improving?". Bank of Canada, *Staff Working paper* 2021-56, November 2021.
- 41.Stein, Jeremy C. "Monetary Policy as Financial Stability Regulation", *The Quarterly Journal of Economics*, 2012, vol. 127, issue 1, 57-95.
- 42.Stiglitz, J. E., and A. Weiss. 1981. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *American Economic Review* 71:393–410.
- 43.Tirole, J. 1988. "The Theory of Industrial Organization". Cambridge, MA: MIT Press.
- 44.Vasicek, O. 2002. "Loan Portfolio Value". *Risk* 15:160–62.

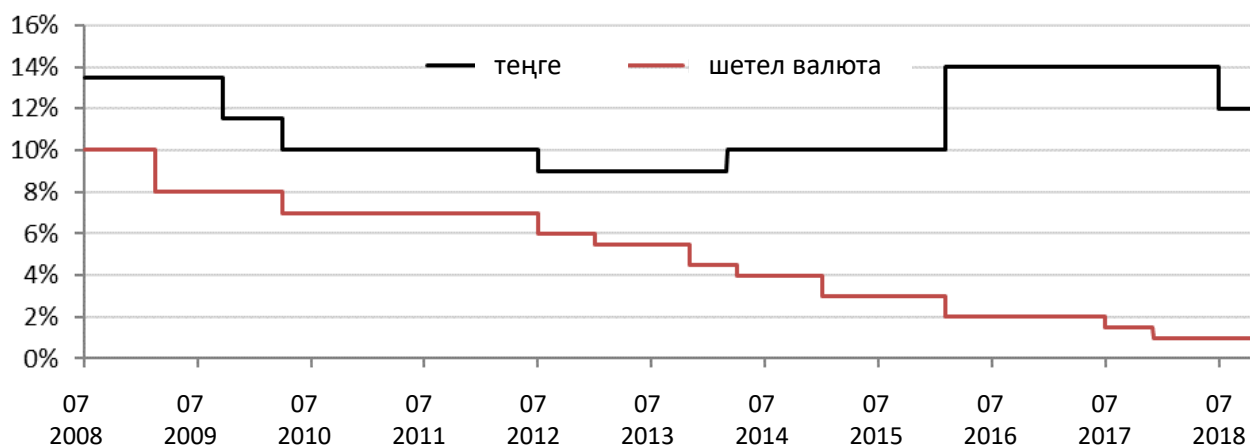
1-кесте. ҚДКҚ мөлшерлемелерін реттеу әдістерінің даму тарихы

Кезең	Мөлшерл емелерді реттеу	Бенчмарк	Спред	Жиілік	Саралау	Қамтамасыз ету құралы
24.11.2000 – 30.06..2001	Иә	қайта қаржыланды ру мөлшерлеме сі, LIBOR 3m	бенчмарк	жарты жыл	валюта	жоғары мөлшерлемелері бар салымдарға кепілдік беру жүйесінен алып тастау (Ережемен ¹⁵ белгіленген бенчмарктен жоғары)
01.07.2001– 01.09.2003	Иә	Жоқ	еркін	жарты жыл	валюта	жоғары мөлшерлемелері бар салымдарға кепілдік беру жүйесінен алып тастау (ҚДКҚ ДК ұсынған мәндерден жоғары)
01.09.2003 – 01.06.2008	Жоқ	-	-	-	-	-
01.07.2008 – 01.03.2011	Иә	Жоқ	еркін	жарты жыл	валюта	ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін ұзақ уақыт бұзған кезде жарнаны арттыру
01.03.2011 – 01.06.2013	Иә	қайта қаржыланды ру мөлшерлеме сі, LIBOR 3m	еркін кең шеңберде	жарты жыл	валюта	ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін біржолғы бұзушылық кезіндегі ең жоғары жарналар, қадағалау шаралары
01.03.2011 – 01.11.2018	Иә	қайта қаржыланды ру мөлшерлеме сі, LIBOR 3m	еркін кең шеңберде	тоқсан	валюта	ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін біржолғы бұзушылық кезіндегі ең жоғары жарналар, қадағалау шаралары
01.11.2018 – 01.09.2019	Иә	депозиттер нарығы	тірк, +150 бт	тоқсан	валюта, мерзімінен бұрын алу шарттары, толықтыру құқығы	ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін біржолғы бұзушылық кезіндегі ең жоғары жарналар, қадағалау шаралары
01.09.2019 бастап	Иә	депозиттер нарығы, базалық мөлшерлеме	тірк, +150 бт, -50 базалық үшін	ай	валюта, мерзімінен бұрын алу шарттары, толықтыру құқығы	ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерін біржолғы бұзушылық кезіндегі ең жоғары жарналар, қадағалау шаралары

¹⁵ Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктеріндегі жеке тұлғалардың салымдарына (депозиттеріне) міндетті ұжымдық кепілдік беру (сақтандыру) ережесі, ҚРҰБ Басқармасының 1999 ж. 5 қарашадағы № 340 қаулысымен бекітілген

2-кесте. Жеделдігі бойынша сараланғанға дейін ҚДКК шекті мөлшерлемелерінің тарихы
(2008 жылғы шілдеден бастап 2018 жылғы қазан аралығы)

Басталуы	Соңы	Теңге	Шетел валюта
01.07.2008	15.02.2009	13.5%	10.0%
16.02.2009	20.09.2009	13.5%	8.0%
21.09.2009	31.03.2010	11.5%	8.0%
01.04.2010	30.06.2012	10.0%	7.0%
01.07.2012	31.12.2012	9.0%	6.0%
01.01.2013	30.06.2013	9.0%	5.5%
01.07.2013	31.10.2013	9.0%	5.5%
01.11.2013	28.02.2014	9.0%	4.5%
01.03.2014	31.03.2014	10.0%	4.5%
01.04.2014	31.12.2014	10.0%	4.0%
01.01.2015	30.06.2015	10.0%	3.0%
01.07.2015	31.01.2016	10.0%	3.0%
01.02.2016	30.06.2016	14.0%	2.0%
01.07.2016	31.12.2016	14.0%	2.0%
01.01.2017	30.06.2017	14.0%	2.0%
01.07.2017	30.11.2017	14.0%	1.5%
01.12.2017	30.06.2018	14.0%	1.0%
01.07.2018	01.10.2018	12.0%	1.0%

Дереккөзі: ҚДКБ <https://www.kdif.kz/bankam/predelnye-stavki-voznagrazhdeniya/>, авторлар өзгерткен.

3-кесте. 01.04.2016 ж. Қазақстанда жеке тұлғаларға банктер ұсынатын депозиттік өнімдер және олардың шарттық талаптары

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Мін баланс, мың. KZT	Мін баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы тах, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи-налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
1	Alfa	Альфа Прогресс (06/2016 дейін)	12	15	100	Ия	ME	Ия	NA	NA	NA	NA	NA	NA
			18											
			24											
			36											
			37											
		Альфа Максимум	12	15	100	Ия	А/Ж	Ия	Ия	Ия	14,0%	15,0%	1,8%	1,8%
			24								13,0%	13,9%	2,0%	2,0%
2	Altyn	Алтын қор	12	150	800	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		ЖТ мерзімді салым шарты	1	150	800	Жоқ	М	Жоқ	NA	NA	7,0%	7,0%	1,0%	1,0%
			3								8,5%	8,5%	1,5%	1,5%
			6								9,0%	9,0%	2,5%	2,5%
			12								10,0%	10,0%	3,0%	3,0%
3	AsiaCredit	Үздік таңдау	12	5	30	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Үздік таңдау мультивалюталық	24	15	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Premium мультивалюталық	36	15	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Балалық	24	5	30	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			60								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Ыңғайлы	12	15	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								NA	NA	1,8%	1,8%
			36								NA	NA	1,5%	1,5%
4	ATF	Әмбебап - Private	12	750	5 000	Ия	М	Ия	Ия	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18										2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
		Өмбебап - Private New	36	7 500	50 000	Ия	М	Ия	Ия	Жоқ	10,0%	10,5%	1,5%	1,5%
		Перспектива	12	750	5 000	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24					Ия	Жоқ	Жоқ	NA	NA	1,8%	1,8%
			36					Ия	Жоқ	Жоқ	NA	NA	1,5%	1,5%
			48					Ия	Жоқ	Жоқ	NA	NA	NA	NA
			60					Ия	Жоқ	Жоқ	NA	NA	NA	NA
5	Capital	Capital +	12	1	10	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Ақша алға	12	500	2 500	Жоқ	М	Жоқ	NA	NA	14,0%	16,3%	1,5%	1,5%
		Инк алтыны	1	1	1 000	Ия	ME	Ия	Ия	Жоқ	10,0%	10,3%	0,0%	0,0%
			3								12,0%	12,9%	0,0%	0,0%
			6								14,0%	15,1%	1,0%	1,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Capital VIP	6	7 500	50 000	Ия	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	15,1%	1,0%	1,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
6	Delta	Дельта	12	5	10	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Дельта Плюс	24	500	1 000		ME				14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Дельта Премиум	36	3 000	10 000		ME				14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
7	Exim	Банктік салым шарты	13	0	0	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	NA	NA
8	Forte	Жеке тұлғаларға арналған депозит	12	15	100	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ (Может вносить изменения)	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Жеке тұлғалар үшін мерзімді депозит	12	100	300	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
		(алып тастауларсыз)	36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Премиум	13	20 000	100 000	Жоқ	М	Жоқ	NA	NA	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Балалық	12	1 000	NA	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	14,0%	14,9%
			24		5 000						NA	NA	2,0%	2,0%
			36		5 000						NA	NA	2,0%	2,0%
9	HomeCredit	Қарапайым	12	1	NA	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	15,2%	NA	NA
			18											
			24											
		Мультивалюталық	12	-	1 000	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
		Лездік/ Аванстық	12	15	NA	Жоқ	М	Жоқ	Ия	NA	10,0%	10,0%	NA	NA
10	KASPI	Каспий	от 1 до 24	1	10	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
11	KassaNova	Optima	12	15	1 000	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Invest	12	1	5	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
											14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
											14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Nova Plus	12	100	NA	Жоқ	ME	Жоқ	NA	NA	14,0%	16,0%	NA	NA
12	KZI	Мерзімді депозит	1	1 500	10 000	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	6,0%	6,4%	1,5%	1,6%
			3								7,0%	7,3%	1,8%	1,8%
			6								7,5%	7,7%	2,0%	2,0%
			12								8,0%	8,0%	2,0%	2,0%
		Мерзімді депозит	1	360	2 500	Ия	ME	Жоқ	NA	NA	6,0%	6,4%	1,5%	1,6%
			3								7,0%	7,3%	1,8%	1,8%
			6								7,5%	7,7%	2,0%	2,0%
			12								8,0%	8,0%	2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Мін баланс, мың. KZT	Мін баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы тах, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи-налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
13	Qazaq	Нағыз	12	3	20	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Нағыз (60 ай)	60	200	500	Ия	ME				10,0%	10,5%	2,0%	2,0%
14	RBK	Dream	36	15	50	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,0%	2,0%	2,0%
			48								13,5%	13,5%	2,0%	2,0%
			60								13,0%	13,0%	2,0%	2,0%
		Safe	12	15	50	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,0%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,0%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,0%	2,0%	2,0%
			48								13,5%	13,5%	2,0%	2,0%
			60								13,0%	13,0%	2,0%	2,0%
		Депозитум	24	15	50	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			60								10,0%	10,5%	2,0%	2,0%
15	Sber	Басқару 6/12/36 ай	6	3	10	Ия	A/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	11,5-14,0%	11,5-14,9%	NA	NA
			12	2 000	6 000									
			36	10 000	29 500									
		Көбейту	36	15	40	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Балалық	12	5	15	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
16	Tengri	Капитал	6	25	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	1,5%	1,5%
			13								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
17	VTB	Жинақтаушы	12	15	100	Ия	ME	Ия	Ия	Жоқ	14,0%	14,9%	0,5%	0,5%
			24								13,0%	13,8%	0,5%	0,5%
		Жинақ	1	15	100	Жоқ	M	Жоқ	NA	NA	12,0%	13,0%	2,0%	2,0%
			3								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			6								14,0%	14,9%	0,3%	0,3%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
18	BCC	VIP	12	7 000	50 000	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	0,5%	0,5%
			24								13,0%	13,8%	0,5%	0,5%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			30								13,0%	13,8%	2,0%	2,0%
			36								12,0%	12,7%	2,0%	2,0%
			60								11,5%	12,1%	2,0%	2,0%
		Чемпион	13	40	300	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								13,0%	13,8%	2,0%	2,0%
			37								12,0%	12,7%	2,0%	2,0%
		Қарапайым шешім	3	0	0	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			6								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
19	Euras	Турбо	6	7	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
		Диамонд-2	12	18 500	100 000	Жоқ	M	Жоқ	NA	NA	14,0%	15,7%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	16,2%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	17,8%	2,0%	2,0%
		Парагон Приват	6	18 500	100 000	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
20	Zaman	Классикалық	6	500	5 000	Жоқ	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	5,0%	5,2%	0,3%	0,3%
			12								6,0%	6,2%	0,7%	0,7%
			24								7,0%	7,2%	1,5%	1,5%
			36								8,0%	8,3%	1,9%	1,9%
			48								8,0%	8,3%	1,9%	1,9%
			60								8,0%	8,3%	1,9%	1,9%
			60								8,0%	8,3%	1,9%	1,9%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
		Классикалық +	6	50	300	Ия	А/Ж	Ия	Жоқ	Жоқ	6,0%	6,2%	0,3%	0,3%
			12								7,0%	7,2%	0,8%	0,8%
			24								8,0%	8,3%	1,7%	1,7%
			36								9,0%	9,4%	2,0%	2,0%
			48								9,0%	9,4%	2,0%	2,0%
			60								9,0%	9,4%	2,0%	2,0%
		Жинақтаушы	12	500	5 000	Жоқ	ME	Жоқ	NA	NA	6,5%	6,9%	1,5%	1,5%
			18								7,5%	8,2%	1,5%	1,5%
			24								8,5%	9,6%	1,5%	1,5%
			30								8,5%	9,8%	1,5%	1,5%
			36								9,0%	10,7%	1,5%	1,5%
			48								9,0%	11,2%	1,5%	1,6%
			60								9,0%	11,7%	1,5%	1,6%
		Жинақтаушы +	12	500	5 000	Жоқ	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	7,0%	7,5%	2,0%	2,1%
			18								8,0%	8,8%	2,0%	2,1%
			24								9,0%	10,2%	2,0%	2,1%
			30								9,0%	10,5%	2,0%	2,1%
			36								9,0%	10,7%	2,0%	2,1%
			48								9,0%	11,2%	2,0%	2,1%
			60								9,0%	11,7%	2,0%	2,1%
		Болашақ	36	50	300	Жоқ	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	9,0%	10,2%	2,0%	2,1%
			72								9,0%	11,5%	2,0%	2,1%
			108								9,0%	12,9%	2,0%	2,3%
			144								9,0%	14,1%	2,0%	2,3%
			180								9,0%	15,1%	2,0%	2,3%
		Алтын жас	18	50	300	Жоқ	ME				9,0%	9,4%	2,0%	2,0%
21	KIB	Ұзақ мерзімді	1	55	300	Ия	ME	Ия	Ия	Жоқ	3,0%	3,0%	1,0%	1,0%
			3								5,0%	5,0%	2,0%	2,0%
			6								14,0%	14,4%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Priority Plus	3	925	5 000	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	6,3%	6,3%	2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
22	Halyk	Өмбебап	6	75	500	Ия	ME	Ия	Жоқ	Ия	14,0%	14,4%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								NA	NA	2,0%	2,0%
		Стандартты	1	15	100	Жоқ	M	Жоқ	NA	NA	10,0%	10,6%	0,5%	0,5%
			3								11,0%	11,7%	1,0%	1,0%
			6								12,0%	12,9%	2,0%	2,0%
			9								13,0%	14,0%	2,0%	2,0%
			12								14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
			30								14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
		Зейнетақы	6	2	20	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Ия	10,0%	10,6%	1,7%	1,7%
			12	2	20	Жоқ					14,0%	15,2%	2,0%	2,0%
		Балалық	12	15	100	Жоқ	M	Ия	Жоқ	Ия	14,0%	14,2%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,2%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,2%	2,0%	2,0%
			48								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			60								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			72								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			84								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			96								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			108								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
			120								12,0%	12,2%	1,5%	1,5%
23	Pakistan	Мерзімді	12	20	300	Ия	ME	Ия	NA	NA	14,0%	14,9%	1,5%	1,5%
			24								9,8%	10,2%	1,5%	1,5%
24	Nur	Нұр Алтын Оптималды	6	5	25	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	13,0%	13,8%	0,0%	0,0%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы max, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
		Нұр Алтын Классикалық	6	5	25	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Жоқ	14,0%	14,9%	1,5%	1,5%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
25	Tsesna	Мамандық	1	10	50	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	6,5%	6,8%	1,5%	1,6%
			3								8,0%	8,3%	1,5%	1,6%
			6								10,0%	10,4%	1,5%	1,6%
			13								13,0%	13,9%	2,0%	2,1%
			18								13,0%	13,9%	2,0%	2,1%
			36								14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
			60								12,0%	12,7%	2,0%	2,0%
		Элит-клуб мультивалюталық	12	5 000	30 000	Ия	ME	Ия	Жоқ	Жоқ	13,5%	14,4%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	15,0%	2,0%	2,2%
			37								14,0%	15,0%	2,0%	2,0%
			60								12,0%	12,7%	2,0%	2,1%
		Аванс	12	50	350	Жоқ	М	Жоқ	NA	NA	9,5%	10,5%	0,5%	0,5%
			24								10,2%	12,1%	1,0%	1,0%
			36								11,0%	14,3%	1,5%	1,6%
26	ККВ	Мультивалюталық	12	15	50	Ия	ME	Ия	Жоқ	Ия	14,0%	14,9%	2,0%	2,1%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,1%
			36								14,0%	14,9%	2,0%	2,1%
		Үздік	3	15	100	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Ия	8,0%	8,4%	1,7%	1,7%
			6								11,0%	11,6%	1,8%	1,8%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			18								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
		Еркіндік	1	15	100	Ия	ME	Ия	Жоқ	Ия	5,0%	5,4%	0,5%	0,5%
			3								6,0%	6,3%	1,5%	1,5%
			6								10,0%	10,5%	1,7%	1,7%
			9								14,0%	14,9%	1,8%	1,8%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
			24								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%

№	Банк	Депозиттік өнім	Мерзім (ай)	Мерзімінен бұрын алу шарттары				Толықтыру құқығын есепке алу			KZT ставкалар		USD ставкалар	
				Min баланс, мың. KZT	Min баланс, USD	Төменд етілмей тін қалдық шарты*	Мерзіміне н бұрын алу айыппұл **	Толықт ыру құқығы	Депозит сомасы тах, KZT	Қосымша жарнаны қабылдау дан бас тарту ***	Номи- налды %	СЖТМ %	Номин алды %	СЖТМ %
		Зейнетақы	36								12,0%	12,7%	2,0%	2,0%
			3	15	100	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Ия	6,0%	6,3%	1,5%	1,5%
			6								10,0%	10,0%	1,7%	1,7%
			12								14,0%	14,9%	2,0%	2,0%
27	Shinhan	Бірінші Депозит	6	100	NA	Жоқ	М	Жоқ	Жоқ	Ия	5,0%	5,1%	NA	NA
			12								5,6%	5,7%	NA	NA
		Депозит Үнемдеу	6	15	100	Жоқ	М	Ия	Жоқ	Ия	2,5%	2,5%	0,8%	0,8%
			12								5,0%	5,0%	1,0%	1,0%
			24								5,5%	5,5%	1,2%	1,2%
			36								6,0%	6,0%	1,5%	1,5%
28	TPB	Срочный вклад	3	NA	NA	Жоқ	М	Жоқ	Жоқ	Ия	NA	NA	2,00%	2,00%
			6	NA	NA						NA	NA	2,50%	2,50%
			12	NA	NA						NA	NA	3,00%	3,00%

* Айыппұлсыз төмендетілмейтін қалдыққа дейін қаражатты алу

** А/Ж - айыппұл жоқ, МЕ-маңызды емес, М-маңызды

*** Банктің қосымша жарналарды қабылдаудан бас тарту құқығы

NA - Деректер Жоқ

4-кесте. ҚДКҚ кепілдіктері

Кезең	KZT	Енгізу сәтіндегі USD баламасы	Салымдарды қоспағанда
01.12.1999 бастап 01.07.2002 аралығы	200 мың*	1 450	байланысты тұлғалар, жоғары мөлшерлеменен салымдар, қарыздар бойынша кепілдіктер, басқалар
01.07.2002 бастап 01.09.2003 аралығы	400 мың	2 700	байланысты тұлғалар, жоғары мөлшерлеменен салымдар, қарыздар бойынша кепілдіктер
01.09.2003 бастап 01.01.2007 аралығы	400 мың	2 700	байланысты тұлғалар, салымдар 7 млн теңгеден артық
01.01.2007 бастап 01.10.2008 аралығы	700 мың	5 500	-
01.10.2008 бастап 01.05.2015 аралығы	5 млн	41 700	-
01.05.2015 бастап 15.07.2018 аралығы	KZT – 10 млн, FX – 5 млн	KZT – 53 800 FX – 26 900	-
15.07.2018 бастап 11.01.2022 аралығы	KZT жинақ депозиттерден – 15 млн, KZT жинақ депозиттерден басқа – 10 млн. FX – 5 млн.	KZT жинақ депозиттерден – 43 700, KZT жинақ депозиттерден басқа – 29 100. FX – 14 600	-
11.01.2022 бастап	KZT жинақ депозиттерден – 20 млн, KZT жинақ депозиттерден басқа – 10 млн. FX – 5 млн.	KZT жинақ депозиттерден – 46 600, KZT жинақ депозиттерден басқа – 23 300. FX – 11 700	-

* толық қамту 200 мың теңге және осы сомадан асса ішінара жабу

Дереккөзі: ҚРҰБ Басқармасының қаулылары және ҚДКҚ туралы заңы, авторлардың интерпретациясы және бағалауы.